ePublishing
ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ
NATIONAL DOCUMENTATION CENTRE

Μακεδονικά

Τόμ. 7 (1967)

Εις μνήμην Αλέξανδρου Λέτσα

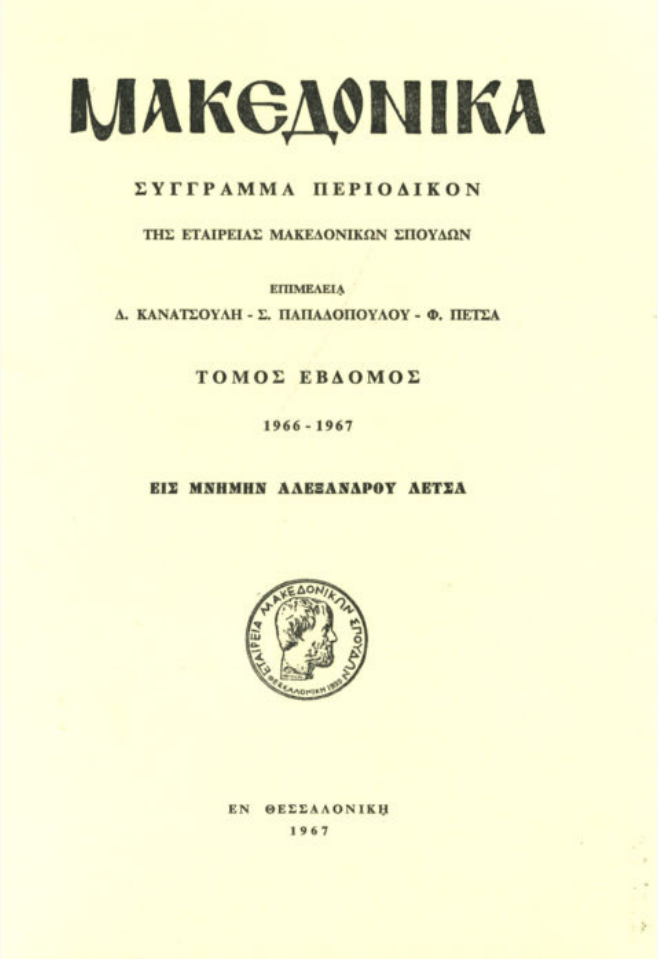

ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
Δ. ΚΑΝΑΤΣΟΥΛΗ - Σ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ - Φ. ΠΕΤΣΑ

ΤΟΜΟΣ ΕΒΔΟΜΟΣ

1966 - 1967

ΕΙΣ ΜΝΗΜΗΝ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΛΕΤΣΑ

ΕΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
1967

Ο Αλέξανδρος, ο Αριστοτέλης και ο Χριστιανισμός

Δ. Κανατσούλης

doi: 10.12681/makedonika.970

Copyright © 2015, Δ. Κανατσούλης

Άδεια χρήσης Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0.

Βιβλιογραφική αναφορά:

Κανατσούλης Δ. (1967). Ο Αλέξανδρος, ο Αριστοτέλης και ο Χριστιανισμός. *Μακεδονικά*, *7*, 1–30. https://doi.org/10.12681/makedonika.970

Ο ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ, Ο ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΚΑΙ Ο ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ

Ἡ σύγχρονος ἐμφάνισις τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους ἐθεωρήθη πάντοτε ὡς τὸ μοναδικὸν φαινόμενον τῆς ἐν τῷ αὐτῷ ἔθνει καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον συνενώσεως τῆς μεγαλυτέρας δυνάμεως τοῦ κόσμου τούτου καὶ τοῦ ἐξοχωτέρου πνεύματος, τὸ ὁποῖον εἶδεν ἡ ἀνθρωπότης, ἀλλὰ καὶ φωτεινὸν παράδειγμα τοῦ τί δύναται νὰ ἐπιτελέσῃ ἡ ἀγωγή, ὅταν εὑρίσκεται εἰς χεῖρας καλοῦ παιδαγωγοῦ. Βεβαίως ἡ ταυτόχρονος ἐμφάνισις τῶν δύο αὐτῶν γιγάντων τοῦ πνεύματος καὶ τῆς δυνάμεως εἶχε τεραστίαν ἐπίδρασιν εἰς τὴν ἐξέλιξιν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ τοῦ κόσμου ὁλοκλήρου. Ἐν τούτοις, παρὰ τὴν μεγάλην ἐπίδρασιν, ποὺ εἶχεν ὁμολογουμένως ὁ διδάσκαλος ἐπὶ τοῦ μαθητοῦ, δὲν πρέπει νὰ φαντασθῶμεν ὅτι οὗτοι ἐνεφοροῦντο πάντοτε ἀπὸ τὰς αὐτὰς ἰδέας κατὰ τὸν χρόνον τῆς δράσεώς των, ἀντιθέτως πολὺ ἐνωρὶς μάλιστα ἐξεδηλώθη ἀντίθεσις γνωμῶν μεταξὺ τοῦ διδασκάλου, τοῦ θεωρητικῶς διατυποῦντος τὰς ἰδέας, καὶ τοῦ ἐν τῇ πράξει ἐφαρμόζοντος αὐτὰς μαθητοῦ. Τοῦτο φυσικὰ συνετέλεσε, ὥστε διάφορος νὰ εἶναι καὶ ἡ ἐπίδρασις ἑκάστου. Ἡμεῖς ἐδῶ, εἰς μίαν μικρὰν πραγματείαν, ὡς ἡ παροῦσα, δὲν φιλοδοξοῦμεν νὰ ἐξαντλήσωμεν ὁλόκληρον τὸ μεγάλον τοῦτο θέμα, τὸ ὁποῖον ἠρευνήθη εἰς πλῆθος ἐργασιῶν ὑπὸ τῶν παλαιοτέρων ἐρευνητῶν, ἀλλὰ θὰ περιορισθῶμεν νὰ ἐξετάσωμεν μόνον τὴν ἐπίδρασιν, τὴν ὁποίαν εἶχεν ἡ διδασκαλία τοῦ Ἀριστοτέλους ἐπὶ τοῦ μαθητοῦ, καὶ τὴν ἀντίθεσιν, ἡ ὁποία ἐξεδηλώθη εἰς τὰς πολιτικὰς ἰδέας αὐτῶν, καὶ νὰ τονίσωμεν τὴν σημασίαν, τὴν ὁποίαν εἶχεν ἰδίως ὁ Ἀλέξανδρος διὰ τὸν μετὰ τρεῖς αἰῶνας ἐμφανισθέντα Χριστιανισμόν.

Ὁ Ἀλέξανδρος ἀναμφιβόλως ἦτο μία μεγαλοφυΐα πολιτικὴ καὶ στρατιωτικὴ μοναδικὴ ἐν τῷ κόσμῳ, οὐχ ἧττον ὅμως πολλὰ ὤφειλεν εἰς τὴν ἐπιμελημένην ἀγωγήν, τὴν ὁποίαν ἔλαβεν ἐκ μέρους τῶν διδασκάλων του καὶ ἰδιαιτέρως τοῦ Ἀριστοτέλους. Δι' αὐτὸ τὸ ἔτος 343/2 π.Χ.[1], ὅτε ὁ Φίλιππος, θεωρῶν αὐτὸν ὡς νόμιμον διάδοχόν του καὶ στηρίζων εἰς τὴν ἐξαιρετικὴν εὐφυΐαν μεγάλας ἐλπίδας, ἐνεπιστεύθη τὴν διαπαιδαγώγησίν του εἰς τὸν Σταγειρίτην σοφόν[2], ἔσχεν ἀποφασιστικὴν ἐπίδρασιν διὰ τὴν πνευματικὴν

[1] Ἐπὶ ἄρχοντος Ἀθηνῶν Πυθοδότου (Ὀλυμπ. 109, 2). Διογέν. Λαέρτ. V, 11.

[2] Ἀπολλόδ. παρὰ Διογέν. Λαέρτ. V, 11. Πλούτ. Ἀλέξ. 7. Βλ. καὶ Arth. Weigall, Alexandre le grand, Paris 1934, 57 κέ.

ἐξέλιξιν αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ γενικώτερον διὰ τὴν τύχην τῆς Μακεδονίας καὶ τοῦ κόσμου ὁλοκλήρου.

Ἡ ἐκλογὴ τοῦ Ἀριστοτέλους ὡς διδασκάλου τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους ἀκόμη χρόνους ἀπεδόθη εἰς τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ Φιλίππου νὰ ἀναθέσῃ τὴν ἀνατροφὴν καὶ διαπαιδαγώγησιν τοῦ μέλλοντος διαδόχου τοῦ μακεδονικοῦ θρόνου εἰς τὴν μεγαλυτέραν τῆς ἐποχῆς διάνοιαν[1]. Μία καθαρὰ ἀναμφιβόλως ἐπινόησις τῶν μεταγενεστέρων καὶ ἰδίως τῶν ὀπαδῶν τῆς Ἀριστοτελικῆς Σχολῆς, οἱ ὁποῖοι θέλοντες νὰ προσδώσουν μεγαλύτερον κῦρος εἰς τὸν ἱδρυτὴν αὐτῆς καὶ νὰ ἐμφανίσουν ὡς συνέπειαν τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἀριστοτέλους τὸ μεγαλειῶδες ἔργον τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἐπενόησαν πάντα ταῦτα, καθὼς καὶ τὴν ψευδῆ ἐπιστολὴν τοῦ Φιλίππου πρὸς τὸν Ἀριστοτέλην ἐπὶ τῇ γεννήσει τοῦ υἱοῦ του[2]. Κατὰ τὸ 343/2 ὅμως οὔτε ὁ Ἀριστοτέλης ἦτο ἡ πνευματικὴ κορυφὴ τῆς Ἑλλάδος, ἀλλ' οὔτε καὶ ὁ Ἀλέξανδρος εἶχεν ἀποβῆ ἡ ἱστορικὴ προσωπικότης, ὥστε νὰ δικαιολογῆται μία τοιαύτη ἐνέργεια τοῦ Φιλίππου[3].

Ἄλλωστε ἕνας νέος 14 μόλις ἐτῶν δὲν ἔχει ἀνάγκην πρὸς μόρφωσίν του τῆς μεγαλυτέρας πνευματικῆς αὐθεντίας τῆς ἐποχῆς του, ἡ ὁποία, ἂς λεχθῇ, δὲν εἶναι πάντοτε κατάλληλος διὰ τὸ ἔργον τοῦ παιδαγωγοῦ. Πλὴν τούτου δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ εὑρίσκετο ὁ Ἀριστοτέλης τότε εἰς ἐπαφήν τινα μὲ τὴν μακεδονικὴν αὐλήν, μετὰ τῆς ὁποίας ἀπὸ τεσσαρακονταετίας, δηλ. ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ βασιλέως Ἀμύντα Γ', τοῦ ὁποίου βασιλικὸς ἰατρὸς ἦτο ὁ πατήρ του Νικόμαχος, ἡ οἰκογένειά του εἶχε διακόψει πᾶσαν σχέσιν. Πρέπει λοιπὸν ἀλλοῦ νὰ ἀναζητηθῇ ἡ αἰτία τῆς προσκλήσεως αὐτοῦ ὡς παιδαγωγοῦ τοῦ Ἀλεξάνδρου, εἰς πολιτικὰ μᾶλλον ἐλατήρια, χωρὶς νὰ ἀποκλείεται βέβαια καὶ ἡ ἐπιθυμία τοῦ Φιλίππου νὰ ἀναθέσῃ τὴν διαπαι-

---

[1] Βλ. Πλούτ. Ἀλέξ., ἔ.ἀ.: *μετεπέμψατο* (Φίλιππος) *τῶν φιλοσόφων τὸν ἐνδοξότατον καὶ λογιώτατον Ἀριστοτέλην, καλὰ καὶ πρέποντα διδασκάλια τελέσας αὐτῷ.*

[2] Ἡ ἐπιστολὴ διεσώθη εἰς τὸν Λατῖνον συγγραφέα Γέλλιον (noct. att. IX, 3), ἔχει δὲ ὡς ἑξῆς: *«Ἴσθι μοι γεγονότα υἱόν. Πολλὴν οὖν τοῖς θεοῖς ἔχω χάριν, οὐχ οὕτως ἐπὶ τῇ γενέσει τοῦ παιδός, ὡς ἐπὶ τῷ κατὰ τὴν σὴν ἡλικίαν αὐτὸν γεγονέναι. ἐλπίζω γὰρ αὐτὸν ὑπὸ σοῦ τραφέντα καὶ παιδευθέντα ἄξιον ἔσεσθαι καὶ ἡμῶν καὶ τῆς τῶν πραγμάτων διαδοχῆς».* Ἐκ πρώτης ὄψεως ἐλέγχεται ἡ πλαστότης τῆς ἐπιστολῆς (Βλ. H. Berve, Das Alexanderreich auf prosopographischer Grundlage, München 1926, II, 70, ἀρ. 135), διότι, ἂν πράγματι αὕτη ἐγράφη τὸ 356 π.Χ., τὸ ἔτος τῆς γεννήσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ ὁποῖος μόλις ἦτο 28 ἐτῶν, ὄχι μόνον δὲν ἦτο ἡ ἐξέχουσα προσωπικότης ἐν Ἑλλάδι, ἀλλ' οὔτε κἂν γνωστός. Ἐν τούτοις ὁ Weigall, χωρὶς νὰ προσάγῃ πειστικὰ ἐπιχειρήματα, θεωρεῖ ταύτην αὐθεντικήν.

[3] W. Jaeger, Aristoteles, Berlin 1923, 120. S. Reinach, Rev. archéol. 32 (1930) 189. U. Wilcken, Alexander der Grosse, Leipzig 1931, 47/8. H. Berve, Griech. Geschichte, Freiburg 1933, II, 159. A. Weigall, ἔ.ἀ. 86. V. Ehrenberg, Alexander and the Greek, Oxford 1938, 62. Ἀπ. Δασκαλάκη, Ἡ ἑλληνικὴ νεότης τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, Πλάτων 11 (1959) 112.

δαγώγησιν τοῦ διαδόχου - υἱοῦ του εἰς κατάλληλον καὶ λαμπρὸν διδάσκαλον. Ὁ Φίλιππος διὰ τῶν ἀτελευτήτων ἀγώνων εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Βαλκανικὴν εἶχε κατορθώσει νὰ ἀναδείξῃ τὴν Μακεδονίαν ὡς τὴν μεγαλυτέραν εὐρωπαϊκὴν δύναμιν τῆς ἐποχῆς του. Ἡ δύναμις ὅμως αὕτη ἐστηρίζετο κυρίως εἰς τὴν βιαίαν ἐπιβολὴν αὐτοῦ ἐπὶ τῶν ἐλευθέρων ἑλληνικῶν πολιτειῶν. Διὰ τὴν διατήρησιν δὲ ταύτης οὐδεμίαν βεβαιότητα εἶχεν, ἂν δὲν ἐφρόντιζεν ἐγκαίρως νὰ νομιμοποιήσῃ τὴν ἐξουσίαν του διὰ τῆς ἀναλήψεως τοῦ κοινοῦ πόθου ὅλων τῶν Ἑλλήνων, τοῦ πολέμου κατὰ τῶν Περσῶν. Ἤδη ἡ ἰδέα τοῦ πολέμου αὐτοῦ, ὑποδαυλιζομένη καὶ ἀπὸ τὴν προπαγάνδαν τοῦ Ἰσοκράτους καὶ τῶν ὀπαδῶν του, εἶχε λάβει μεγάλας διαστάσεις. Τὸ 342/1 π.Χ. λοιπὸν φαίνεται[1] ὅτι οὗτος ἤρχισε σοβαρῶς νὰ ἀσχολῆται μὲ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ σχεδίου. Ἡ πρώτη δὲ πρᾶξίς του ἦτο νὰ ἔλθῃ προηγουμένως εἰς μυστικὴν συνεννόησιν μὲ τὸν κυρίαρχον τῆς Ἄσσου καὶ Μυτιλήνης, τὸν πενθερὸν[2] καὶ φίλον τοῦ Ἀριστοτέλους, τὸν Ἑρμείαν τὸν Ἀταρνέα, τοῦ ὁποίου ἡ ἐπικράτεια εἰς τὴν κατάλληλον στιγμὴν θὰ ἐχρησίμευεν ὡς βάσις ἐξορμήσεως διὰ τὸν μακεδονικὸν στρατόν. Ἡ ἀποστολὴ λοιπὸν τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τὴν μακεδονικὴν αὐλὴν δὲν ἦτο ἄνευ πολιτικῆς σημασίας, οὔτε εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι οὗτος ἦτο ξένος πρὸς τὰς πολιτικὰς συμφωνίας τοῦ φίλου καὶ πενθεροῦ του μετὰ τοῦ Φιλίππου[3]. Τοὐναντίον διὰ τῆς παρουσίας αὐτοῦ εἰς τὴν μακεδονικὴν αὐλὴν ὁ Φίλιππος ὄχι μόνον θὰ κατώρθωνε νὰ εὑρίσκεται εἰς συνεχῆ ἐπαφὴν μὲ τὸν Ἑρμείαν καὶ τὸν δεσμὸν θὰ καθίστα στενώτερον, ἀλλὰ καὶ τὰς ὑποψίας τῶν Περσῶν καὶ τὴν ἄγρυπνον παρακολούθησιν τοῦ Δημοσθένους ἤλπιζεν ὅτι οὕτω θὰ διέφευγεν. Ὁ Φίλιππος λοιπὸν δὲν εἶχε συνείδησιν ὅτι διὰ τῆς ἐκλογῆς τοῦ Ἀριστοτέλους ἀνέθετε τὴν διαπαιδαγώγησιν τοῦ παιδιοῦ του εἰς τὴν μεγαλυτέραν διάνοιαν τῶν αἰώνων[4]. Πρέπει ὅμως ὁπωσδήποτε νὰ δεχθῶμεν ὅτι οὗτος πολὺ καλὰ ἐγνώριζεν ὅτι διὰ τῆς ἐκλογῆς

---

[1] Βλ. Δίδυμ. εἰς Δημοσθ. Φίλιππ. Ι.

[2] Ὁ Ἀριστοτέλης ἐνυμφεύθη τὴν ἀνεψιὰν καὶ θετὴν κόρην τοῦ Ἑρμείου Πυθιάδα.

[3] Βλ. W. Jaeger, ἔ.ἀ. 120/1. H. Berve, Das Alexanderreich II, 70. Wilcken, Alexander der Grosse 36. 48 καὶ Griechische Geschichte (1931) 167. F. Altheim, Alexandre et l'Asie 108/9. Albin Lesky, Ἱστορία τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς λογοτεχνίας (μετάφρασις Ἀ. Τσοπανάκη 1965) 761. Ἡ παρατήρησις τοῦ Th. Birt, Alexander der Grosse u. das Weltgriechentum, Leipzig 1925 (Ἔκδ. 2α), 427, παρατήρ. 15, ὅτι δὲν ἦτο δυνατὸν ἡ πρόσκλησις τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τὴν Μακεδονίαν νὰ εἶχε πολιτικὴν σημασίαν, καθ' ὅσον οὗτος ἀργότερον ἀπέτρεψε τὸν Φίλιππον ἀπὸ τὸν κατὰ τῶν Περσῶν πόλεμον, οὐδόλως ἐπηρέασε τοὺς ἐρευνητὰς νὰ βλέπουν εἰς τὴν ἀποστολὴν τοῦ Ἀριστοτέλους πολιτικὰ ἐλατήρια. Ἐκ τῶν νεωτέρων μόνον ὁ Schachermeyr, ἔ.ἀ. 499, παρατήρ. 27, πιστεύει ὅτι ὄχι ἡ μικρασιατικὴ πολιτικὴ τοῦ Φιλίππου, ἀλλ' ἡ μόρφωσις τοῦ διαδόχου ὤθησε τὸν Φίλιππον νὰ προσκαλέσῃ τὸν Ἀριστοτέλη.

[4] Πρβ. U. Wilcken, Alexander der Grosse 47.

αὐτῆς θὰ ἔδιδεν εἰς τὸν ἐπίδοξον διάδοχον τοῦ μακεδονικοῦ θρόνου καθαρῶς ἑλληνοπρεπῆ μόρφωσιν, τὴν ἀξίαν τῆς ὁποίας καὶ γενικώτερον τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ οὗτος, ὁ εἰσαγαγὼν εἰς τὴν Μακεδονίαν τὴν ἑλληνικὴν στρατιωτικὴν τέχνην, τὴν διπλωματίαν καὶ τὴν ἐπιστήμην, ἤτο εἰς θέσιν νὰ γνωρίζῃ παντὸς ἄλλου καλύτερον. Ἀκριβῶς δὲ εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ συνηντᾶτο καὶ μὲ τὰς ἰδέας τοῦ Ἀριστοτέλους, ὁ ὁποῖος, ἐκτιμῶν τὴν πολιτιστικὴν δύναμιν τῆς Ἑλλάδος, ἤτο ἀπολύτως πεπεισμένος ὅτι αὕτη ἠδύνατο νὰ κυριαρχήσῃ ὁλοκλήρου τοῦ κόσμου, ἤρκει μόνον νὰ ἐπραγματοποίει τὴν πολιτικήν της ἑνότητα. Διότι οὗτος ἔβλεπεν ὅτι ὁ Ἕλλην διὰ τῆς τεχνικῆς του ὑπεροχῆς καὶ τῆς προσωπικῆς του αὐτοτελείας εἶχεν ἐπικρατήσει στρατιωτικῶς καὶ οἰκονομικῶς τῶν λαῶν, μὲ τοὺς ὁποίους ἦλθεν εἰς ἐπαφήν[1]. «Τὸ μόνον ὅμως ἐμπόδιον, τὸ καὶ σοβαρώτατον, κατὰ πάσης ὀργανωτικῆς ἑνώσεως τῶν Ἑλλήνων ἤτο ἡ ἐκ παραδόσεως πίστις εἰς τὴν πολιτικὴν ζωὴν τῆς αὐτονόμου πόλεως, τὴν ὁποίαν οὗτος δὲν ἠμποροῦσε νὰ καταλάβῃ μὲ τὸ ἱστορικὸν πάθος τοῦ Ἀθηναίου δημοκράτου πρὸς τὴν αὐτονομίαν. Οὗτος πλησιέστερον εὑρισκόμενος πρὸς τὸ μακεδονικὸν πνεῦμα καὶ καταγόμενος ἀπὸ μίαν χαλκιδικὴν οἰκογένειαν, ἡ ὁποία ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν ἔζησεν εἰς τὴν μακεδονικὴν αὐλήν, ἠμποροῦσε κάλλιστα νὰ ἐξοικειωθῇ μὲ τὴν ἰδέαν τῆς ἑνώσεως τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ μακεδονικὴν ἡγεσίαν. Τὴν ὑπάρχουσαν ὅμως ἀντίθεσιν μεταξὺ τῆς πατριαρχικῆς βασιλείας τῶν Μακεδόνων καὶ τῆς δημοκρατικῆς αὐτονομίας τῆς ἑλληνικῆς πόλεως θὰ ἠδύνατο κατ' αὐτὸν νὰ ὑπερνικήσῃ μόνον μία ἰσχυρὰ προσωπικότης ἑνὸς πραγματικοῦ βασιλέως, εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ ὁποίου ὁ Ἑλληνισμὸς θὰ ἔβλεπεν ἑαυτὸν ἐνσαρκούμενον. Ὡς τοιοῦτον ἤλπιζεν ὅτι θὰ εὕρισκε τὸν διάδοχον τοῦ μακεδονικοῦ θρόνου, τὸν μέλλοντα κυβερνήτην τῆς ἰσχυροτέρας τότε δυνάμεως τῆς Εὐρώπης» (Οὕτω πως ὁ J a e g e r, ἔ.ἀ.).

Μ' αὐτὰς τὰς ἐλπίδας καὶ ἰδέας ἐμφορούμενος ὁ Ἀριστοτέλης εἰς ἡλικίαν 40 περίπου ἐτῶν, εἰς τὴν ἀκμὴν τῶν πνευματικῶν του δυνάμεων, ἦλθεν εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ ἀνέλαβε τὴν διαπαιδαγώγησιν τοῦ δεκατριετοῦς Ἀλεξάνδρου[2]. Ὁ Φίλιππος, ἵνα μὴ διαταράσσεται ἡ διδασκαλία ἀπὸ τὴν

---

[1] J a e g e r, ἔ.ἀ. 122.

[2] Ἀναλαμβάνων ὁ Ἀριστοτέλης τὴν διαπαιδαγώγησιν τοῦ Ἀλεξάνδρου δὲν ἤρχιζεν ἀπὸ τὴν διδασκαλίαν τῶν στοιχειωδῶν μαθημάτων. Τὸ προπαρασκευαστικὸν τοῦτο στάδιον εἶχεν ἀνατεθῆ προηγουμένως εἰς ἄλλους διδασκάλους, ὅπως εἰς τὸν αὐστηρὸν *«καθηγητὴν»* Λεωνίδαν, ἕνα συγγενῆ τῆς Ὀλυμπιάδος, εἰς τὸν παιδαγωγὸν Λυσίμαχον, εἰς τὸν κυνικὸν Φιλίσκον, εἰς τὸν περίφημον μαθηματικὸν Μέναιχμον, τὸν Ἄλκιππον, τὸν Ζεῦξιν κ.ἀ. Περὶ τῶν διδασκάλων τοῦ Ἀλεξάνδρου βλέπε προχείρως: B e r v e, Das Alexanderreich I, 54 καὶ II, 23/4, ἀρ. 48. 163, ἀρ. 336. 235/6, ἀρ. 469. 241, ἀρ. 481. 254, ἀρ. 500. 389, ἀρ. 790. F r. S c h a c h e r m e y r, Alexander der Grosse, Graz/Wien 1949, 63 κέ. Ἀ π. Δ α σ κ α λ ά κ η, Ἡ ἑλληνικὴ νεότης τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, Πλάτων

αὐλικὴν ζωήν, ὥρισεν ὡς τόπον διαμονῆς καὶ διδασκαλίας τὸ Νυμφαῖον παρὰ τὴν ἀπομεμακρυσμένην καὶ ἥσυχον κωμόπολιν Μίεζαν (παρὰ τὴν Νάουσαν)[1]. Ἐκεῖ ὁ Ἀλέξανδρος μὲ ἄλλους συνομήλικάς του ἐκ τῶν ἐπιφανεστέρων μακεδονικῶν οἰκογενειῶν[2], μεταξὺ τῶν ὁποίων ἀνῆκεν ὁ ἱστορικὸς Μαρσύας ἐκ Πέλλης[3] καὶ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα οἱ παιδικοί του φίλοι Ἡφαιστίων[4], Ἅρπαλος, ὁ μετέπειτα θησαυροφύλαξ, καὶ Νικάνωρ ἐκ Σταγείρων[5], παρηκολούθησεν ἐπὶ τρία συνεχῆ ἔτη τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἀριστοτέλους. Τὸ διδακτικὸν σύστημα, τὸ ὁποῖον ἐφήρμοσεν ὁ Ἀριστοτέλης, ἤτο φαίνεται ἡ παροχὴ ἐγκυκλοπαιδικῶν γνώσεων μὲ βάσιν τὴν διδασκαλίαν παλαιοτέρων καὶ συγχρόνων Ἑλλήνων ποιητῶν, πρὸς τοὺς ὁποίους πολὺ ἐφρόντισεν οὗτος νὰ ἐμβάλῃ εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ νεαροῦ πρίγκιπος ἰδιαιτέραν ἐκτίμησιν καὶ ἀγάπην[6]. Ὑπὲρ πάντας ὅμως ὁ Ἀλέξανδρος ἐθαύμαζεν ἐφ' ἑξῆς τὸν Ὅμηρον (Ἰλιάδα), τοῦ ὁποίου βελτιωμένην ἔκδοσιν, ἐκπονηθεῖσαν ὑπὸ τοῦ ἰδίου Ἀριστοτέλους χάριν αὐτοῦ, τὴν *ἀπὸ νάρθηκος*[7], ἔφερε μαζί του κατὰ τὴν ἀσιατικὴν ἐκστρατείαν καὶ τοῦ ὁποίου μέγα μέρος ἐγνώριζεν ἀπὸ μνήμης[8]. Δι' αὐτὸ καὶ κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἐκστρατείας

---

11 (1959) 110 κέ. A. R. Burn, Alexander the Great and the Hellenistic Empire (μετάφρ. ἑλληνική) 1963, 16 κέ.

[1] Περὶ τῆς θέσεως τῆς πόλεως βλέπε Lenk, RE XV, 1548/9 καὶ F. Papazoglu, Les cités macédoniennes à l' époque romaine (σερβιστί), Σκόπια 1957, 119/20. Φ. Πέτσα, Ἀρχαιότητες καὶ μνημεῖα Δυτικῆς Μακεδονίας ἐν ΑΕ 18 (1963), Χρονικὰ 215. Πολὺ ἀπίθανος εἶναι ἡ ἄποψίς τινων, οἱ ὁποῖοι παρασυρόμενοι ἴσως ἀπὸ τὸ χωρίον τοῦ Πλουτάρχου, Ἀλέξ. 7: *σχολὴν μὲν οὖν αὐτοῖς καὶ διατριβὴν τὸ περὶ Μίεζαν νυμφαῖον ἀπέδειξεν, ὅπου μέχρι νῦν Ἀριστοτέλους ἕδρας τε λιθίνας ὑποσκίους περιπάτους δεικνύουσιν,* πιστεύουν ὅτι ἡ Μίεζα εὑρίσκετο παρὰ τὰ Στάγειρα. Ἀλλὰ εἰς τὴν ἀντωνυμίαν *αὐτοῖς* τοῦ χωρίου δὲν πρέπει νὰ ἐννοήσωμεν τοὺς Σταγειρίτας, ὡς κακῶς ἐπιστεύθη, διότι ὁ Φίλιππος δὲν *«ἀπέδειξε τὸ νυμφαῖον σχολὴν καὶ διατριβὴν»* εἰς τοὺς Σταγειρίτας, ἀλλ' εἰς τὸν Ἀριστοτέλην, τὸν Ἀλέξανδρον καὶ τοὺς συμμαθητάς του.

[2] Πλούτ. Ἀλέξ. 7. Tatian. adv. Gr. p. II, 25.

[3] Σούδα λεξ. ἐν λ. Μαρσύας. Βλ. H. Berve, Das Alexanderreich II, 247, ἀρ. 489.

[4] Πρβ. ἐπιστολὴν τοῦ Ἀριστοτέλους πρὸς Ἡφαιστίωνα, διασωθεῖσαν εἰς τὸν Διογένην τὸν Λαέρτιον V, 27. Βλ. Berve, ἔ.ἀ. 135 καὶ 169, ἀρ. 357.

[5] Βλ. Berve, ἔ.ἀ. 276, ἀρ. 557. Μεταξὺ τῶν μαθητῶν τοῦ Ἀριστοτέλους κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν συγκατελέχθη ἀργότερα οὐχὶ ὀρθῶς καὶ ὁ Καλλισθένης (Iust. XII, 6, 17. Oros. III, 18, 11), ὁ μαθητὴς καὶ ἀνεψιὸς τοῦ Ἀριστοτέλους, χωρὶς νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ἡ διαφορὰ τῆς ἡλικίας των (Birt, ἔ.ἀ. 428, παρατ. 18. Berve, ἔ.ἀ. II, 276) καὶ ὅτι ὁ Καλλισθένης κατὰ τὸν χρόνον αὐτὸν εἶχεν ἤδη συγγραφικὴν δρᾶσιν ἀξιόλογον (W. Kroll, RE X, 1685/6), κατὰ τὴν διάβασιν δὲ τοῦ Ἀλεξάνδρου οὗτος εἶχεν ἀποπερατώσει πλέον καὶ δημοσιεύσει τὸ μεγάλον του ἱστορικὸν ἔργον, τὰ Ἑλληνικά.

[6] Νικοβούλ. ἀπόσπ. 2. Ἀθήν. XII, 537d. Πλούτ. Ἀλέξ. 8. Δίων Χρυσόστ. II, 36.

[7] Ὀνησίκρ. ἀπόσπ. 1. Στράβ. XII, p. 594. Πλούτ. Ἀλέξ. 8: *τὴν Ἰλιάδα... ἔλαβε μὲν Ἀριστοτέλους διορθώσαντος, ἣν ἐκ τοῦ νάρθηκος καλοῦσιν.*

[8] Ὀνησίκρ., ἔ.ἀ. Στράβ., ἔ.ἀ. Πλούτ. Ἀλέξ. 26.

του τὸ ἰδανικόν του ἦτο ὁ ὁμηρικὸς ἥρως Ἀχιλλεύς, τὸν ὁποῖον ὄχι μόνον ἐθαύμαζεν, ἀλλ' ἤθελε καθ' ὅλα νὰ ἐξομοιώνεται[1]. Γνωστὴ εἶναι ἡ πρώτη πρᾶξίς του, ὅταν ἀπεβιβάσθη εἰς τὴν Ἀσίαν· ἔσπευσεν εἰς τὸ Ἴλιον, ὅπου ἐσώζετο ἀκόμη ὁ τάφος τοῦ Ἀχιλλέως, καὶ ἐστεφάνωσεν αὐτόν[2]. Πλὴν τοῦ Ὁμήρου, καθ' ὅσον ἠμποροῦμεν νὰ συμπεράνωμεν τοῦλάχιστον ἐκ τῶν μετέπειτα φιλολογικῶν του γνώσεων καὶ τῶν ἐνδιαφερόντων του, πρέπει οὗτος νὰ ἐδιδάχθη ἐκ τῶν λυρικῶν ποιητῶν τὸν Πίνδαρον, τοῦ ὁποίου τὴν οἰκίαν ἐσεβάσθη, ὡς γνωστόν, κατὰ τὴν καταστροφὴν τῶν Θηβῶν[3], τὸν Στησίχορον[4], τοὺς συγχρόνους διθυραμβοποιοὺς Τελέστην καὶ Φιλόξενον[5]. Ἂν δὲ κρίνωμεν ἀπὸ τὰ βιβλία, τὰ ὁποῖα κατὰ τὸν χρόνον τῆς σχολῆς του ἀργότερον ἀπετέλουν τὰ προσφιλῆ ἀναγνώσματα αὐτοῦ, ἐδιδάχθη ἀκόμη τοὺς τρεῖς τραγικοὺς καὶ μάλιστα τὸν Εὐριπίδην, τὸν ὁποῖον τόσον καλὰ ἐγνώριζεν, ὥστε ὁλοκλήρους σκηνὰς νὰ δύναται νὰ ἀπαγγέλλῃ ἀπὸ στήθους μετὰ πάροδον ἐτῶν[6]. Ἐκ τῶν κωμικῶν ἀναφέρεται ὁ Κρατῖνος[7]. Ἐπίσης τὸ ἐνδιαφέρον αὐτοῦ ἐστράφη πρὸς τοὺς ἱστορικοὺς συγγραφεῖς, ἰδιαιτέρως πρὸς τὸν Ἡρόδοτον καὶ τὸν Ξενοφῶντα (ἰδίως Κύρου Ἀνάβασιν καὶ Κύρου Παιδείαν), τῶν ὁποίων ἡ ἔρευνα ἐξετείνετο πέραν τῶν συνόρων τῆς Ἑλλάδος. Ἀπὸ τὰ διάφορα συγγράμματα τοῦ Ξενοφῶντος εἶχε λάβει ἀκριβῆ γνῶσιν τῆς μικρασιατικῆς ἠπείρου, εἰς τὸν Ἡρόδοτον δὲ ὤφειλε τὰς πολυτίμους πληροφορίας περὶ τῆς Αἰγύπτου καὶ τοῦ περσικοῦ ἐν γένει κράτους, αἱ ὁποῖαι τόσον χρήσιμοι ἀπέβησαν δι' αὐτὸν κατὰ τὰς ἐπιχειρήσεις εἰς τὰς μακρυνὰς ἐκείνας χώρας. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἴδιος ὁ Ἀριστοτέλης πολλὰς γεωγραφικὰς γνώσεις ἠδύνατο νὰ προσφέρῃ εἰς τὸν μαθητήν[8]. Λόγῳ τοῦ ἰδιάζοντος ἀκόμη χαρακτῆρος τῆς ἀγωγῆς πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἐφρόντισε πολὺ νὰ μεταδώσῃ εἰς τὸν μαθητήν του ὡρισμέ-

---

[1] Εἰς τὸν θαυμασμὸν πρὸς τὸν μυθικὸν ἥρωα θὰ πρέπει νὰ τὸν εἶχεν ὠθήσει ἐνωρίτερον ἡ ἰδία ἡ μητέρα του, ἡ Ὀλυμπιάς, ἡ ἀπόγονος τοῦ Ἀχιλλέως ἐκ τοῦ οἴκου τῶν Αἰακιδῶν τῆς Ἠπείρου (Πλούτ. Ἀλέξ. 2), ἡ ὁποία καὶ αὐτὴ ἤθελε νὰ ἐξομοιώνεται μὲ τὴν πρόγονόν της Θέτιδα.

[2] Ἀρρ. Ἀνάβ. I, 12, 1-5.

[3] Ἀρρ. Ἀνάβ. I, 9, 10. Πλούτ. Ἀλέξ. 11. Plin., n. hist. VII, 29. Αἰλιαν. π. ἱστ. XIII, 7. Βλ. καὶ H. Berve, ἔ.ἀ. II, 70.

[4] Δίων Χρυσόστ. II, 25.

[5] Πλούτ. Ἀλέξ. 8.

[6] Πλούτ., ἔ.ἀ. Νικοβούλ., ἔ.ἀ.

[7] Περὶ ὅλων αὐτῶν βλέπε Berve, ἔ.ἀ. II, 70, ἀρ. 135.

[8] Βλ. Schachermeyr, ἔ.ἀ. 72/3.—Εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος εἶχε λάβει πολλὰς γεωγραφικὰς γνώσεις καὶ ἀπὸ διαφόρους περιγραφὰς τῶν Ἰώνων γεωγράφων.

νας γνώσεις ἐκ τῆς ρητορικῆς[1], τῆς μουσικῆς[2], τῆς γεωμετρίας, τῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν ἐπιστημῶν[3]. Τοὐλάχιστον ἀργότερον ὁ Ἀλέξανδρος δεικνύει μεγάλον ἐνδιαφέρον δι' ἐπιστημονικὰ καὶ φιλοσοφικὰ ζητήματα, συχνὰ δὲ ἀνταλλάσσει προφορικῶς καὶ γραπτῶς τὰς γνώμας του μὲ ἐξέχοντας συγχρόνους ἀντιπροσώπους τῶν διαφόρων ἐπιστημῶν καὶ τεχνῶν, τῶν ὁποίων πολλοὺς ἠρέσκετο νὰ ἔχῃ εἰς τὸ ἄμεσον περιβάλλον του. Ἐπίσης πολιτικὰ ζητήματα, ἂν καὶ περὶ αὐτοῦ βέβαια οὐδὲν θετικὸν μᾶς παραδίδεται, πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι συχνὰ θὰ ἐθίγοντο ἀπὸ τὸν συγγραφέα «τῶν πολιτικῶν» ὡς εἰσαγωγὴ τρόπον τινὰ διὰ τὴν μέλλουσαν δρᾶσιν τοῦ μαθητοῦ του ὡς πολιτικοῦ καὶ νομοθέτου. Προσέτι στοιχεῖα ἐκ τῶν Φυσικῶν ἐπιστημῶν[4] καὶ τῆς Ἰατρικῆς[5], ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ μεγάλον ἐνδιαφέρον, τὸ ὁποῖον αὐτὸς ἔδειξε καθ' ὅλον τὸν χρόνον τῆς ἀσιατικῆς του ἐκστρατείας δι' ἐρεύνας καὶ ἀνακαλύψεις τῆς φύσεως καὶ τοῦ ἐδάφους τῆς Ἀσίας. Τὸ σημαντικώτερον ὅμως ἐπίτευγμα τῆς μαθητείας τοῦ Ἀλεξάνδρου κοντὰ εἰς ἕνα μεγάλον ἐρευνητήν, ὡς ὁ Ἀριστοτέλης, ἤτο ὅτι καὶ αὐτὸς ἐνεφορεῖτο ἀπὸ τὸ ἀνήσυχον καὶ ἐρευνητικὸν πνεῦμα τοῦ διδασκάλου του, τὸ ὁποῖον πάντοτε τὸν ὤθει εἰς ἀναζήτησιν τοῦ νέου, εἰς ἀνακάλυψιν νέων κόσμων καὶ χωρῶν. Τὴν ἀνήσυχον αὐτὴν διάθεσιν τοῦ Ἀλεξάνδρου (τὸν *πόθον*[6], ὡς τὴν χαρακτηρίζει ὁ Ἀρριανὸς) διακρίνομεν ἀπὸ τὰ πρῶτα βήματα τῆς πολυκυμάντου δράσεώς του μέχρι τῶν τελευταίων ἡμερῶν τῆς ζωῆς του, ὅτε ὀλίγον πρὸ τῆς ἐπανόδου του εἰς τὴν Βαβυλῶνα (324/3 π.Χ.) ἔδιδεν ἐντολὴν εἰς τὸν Ἡρακλείδην νὰ προβῇ εἰς ναυπήγησιν στόλου πρὸς ἐξερεύνησιν τῆς Κασπίας θαλάσσης. Δι' αὐτὸ ἡ ἐκστρατεία του εἰς τὴν Ἀσίαν περισσότερον ὡμοίαζε μὲ ἐξερευνητικὰς πορείας εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς ἐπιστήμης παρὰ μὲ πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις πρὸς κατάκτησιν νέων ἐδαφῶν.

---

[1] Cicer. De orat. III, 141. Ἴσως εἰδικὰ μαθήματα ρητορικῆς ὁ Ἀλέξανδρος ἔλαβε καὶ ἀπὸ τὸν Ἀναξιμένην τὸν Λαμψακηνόν (A. Weigall, ἔ.ἀ. 88), περὶ τοῦ ὁποίου ἐλέγετο ὅτι διετέλεσε διδάσκαλος αὐτοῦ (Ψευδοκαλλισθ. I. 13. Iul. Valer. I, 7. Valer. Maxim. VII, 3, 4). Τοῦτο ὅμως ἀμφισβητεῖται (Berve, ἔ.ἀ. II, 35). Ἐν πάσῃ περιπτώσει ὁ Ἀλέξανδρος, παρὰ τὴν φιλότιμον προσπάθειαν τῶν διδασκάλων του εἰς τὸν τομέα αὐτόν, δὲν διεκρίνετο πολὺ διὰ τὴν ρητορικήν του δεινότητα. Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ὑπελείπετο τοῦ πατρός του.

[2] Πρβ. Αἰλιαν. π. ἱστ. III, 32.

[3] Πλούτ. Ἀλέξ. 8. 17. Ψευδοκαλλισθ., ἔ.ἀ.

[4] Plin. n. hist 4. 4.

[5] Πρβ. Πλούτ. Ἀλέξ. 8.

[6] Εἰς τὸν Ἀρριανὸν (Ἀνάβ. I, 2, 5. II, 3, 1. III, 31. IV, 28, 4. V, 2, 5. VII, 1, 1. Ἰνδ. 20, 1) συνήθης εἶναι ἡ φράσις *«πόθος αὐτὸν ἔλαβεν (εἶχεν) ἐκμαθεῖν* (ἢ *ἰδεῖν*). Περὶ τοῦ πόθου τούτου τοῦ Ἀλεξάνδρου βλ. V. Ehrenberg, Alexander and the Greeks 61 καὶ J. H. St. 67 (1947) 62 κέ. καὶ Fr. Schachermeyr, ἔ.ἀ. 70. Βλ. καὶ N. G. L. Hammond, A History of Greece to 322 B.C. passim (Τὰ χωρία εὑρίσκει τις εἰς τὸν index 668 ἐν λ. Alexander III).

Ἀλλ' ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον κατέστησε τὸν Ἀλέξανδρον ἄξιον τῆς εὐγνωμοσύνης τοῦ ἔθνους καὶ τοῦ νεωτέρου ἀκόμη πολιτισμένου κόσμου, εἶναι ὁ θαυμασμὸς καὶ ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμόν, τὸν ὁποῖον ἐνέπνευσεν εἰς αὐτὸν ὁ μεγάλος διδάσκαλός του κατὰ τὸν χρόνον τῆς μαθητείας. Ἡ διάδοσις τοῦ πολιτισμοῦ αὐτοῦ ἀπετέλεσε κατόπιν τὸ κύριον ἔργον τῆς ἐκπολιτιστικῆς του δράσεως εἰς τὰς ἀχανεῖς χώρας τῆς Ἀσίας. Διὰ τῆς ἱδρύσεως πολυαρίθμων πόλεων (ὑπὲρ τὰς ἑβδομήκοντα)[1] ἀπὸ τῶν ἀνατολικῶν ἀκτῶν τῆς Μεσογείου μέχρι τῶν Ἰνδιῶν, εἰς τὰς ὁποίας ἐγκατέστησε κατὰ τὸ πλεῖστον Ἕλληνας ἀποίκους[2], διὰ τῆς καθιερώσεως τῆς Ἑλληνικῆς (τῆς Ἀττικῆς) ὡς ἐπισήμου γλώσσης καὶ διὰ τὸ ἀσιατικὸν κράτος αὐτοῦ, ἡ ὁποία ἀργότερον ἁπλοποιηθεῖσα καὶ ἐξελιχθεῖσα εἰς τὴν *κοινὴν* ἀπέβη τὸ κύριον γλωσσικὸν ὄργανον ἐπικοινωνίας τῶν ποικιλωνύμων λαῶν τῆς Ἀνατολῆς[3], διὰ τῆς διαδόσεως τῆς ἑλληνικῆς θρησκείας καὶ τῶν ἑλληνικῶν ἐθίμων[4] καὶ τῆς τέχνης ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς καὶ ἐν γένει ὁ Ἑλληνισμὸς ἔρριψε τόσον βαθείας ρίζας εἰς τὰς καταληφθείσας χώρας, ὥστε μετὰ δέκα ἀκόμη αἰῶνας νὰ διατηρῆται ἀκμαῖος καὶ εἰς τὰς ἀπομεμακρυσμένας περιοχὰς τῆς Ἀνατολῆς. Χωρὶς τὸ ἔργον αὐτὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου οὔτε ἡ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία εἶναι νοητή, τῆς ὁποίας οἱ πρωτεργάται καὶ δημιουργοί της (Σκιπίων, Πομπήιος, Καῖσαρ, Μ. Ἀντώνιος)[5] τοῦτον εἶχον ὡς πρότυπον, οὔτε τὸ Βυζάντιον, οὔτε καὶ ὁ νεώτερος ἑλληνοχριστιανικὸς πολιτισμός. Ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ διάδοσις τοῦ χριστιανισμοῦ, καθὼς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, πολλὰ ὤφειλεν εἰς αὐτόν.

Κατὰ ταῦτα ἠμποροῦμεν νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης κατὰ τὴν τριετῆ συστηματικὴν διδασκαλίαν του ἐπεδίωξε νὰ δώσῃ εἰς τὸν τρόφιμόν του τὰς βάσεις μιᾶς γενικῆς μορφώσεως[6], ὅπως τὴν ἐννοοῦσε τὸ καθολικόν του πνεῦμα, ἀποφεύγων νὰ δώσῃ εἰς αὐτὸν ὡρισμένην κατεύθυνσιν ἢ νὰ εἰσαγάγῃ εἰς ὡρισμένον φιλοσοφικὸν ἢ κοινωνικοπολιτικὸν σύστημα[7].

---

[1] Περὶ τῶν πόλεων, τὰς ὁποίας ἵδρυσεν ὁ Μ. Ἀλέξανδρος, βλέπε H. Berve, ἔ.ἀ. I, 291-301, ἔνθα καὶ προγενεστέρα βιβλιογραφία, V. Chapot, Alexandre fondateur de villes ἐν Mélanges G. Glotz I (1932) 173-181 καὶ W. W. Tarn, Alexander the Great II (1950) 232-259.

[2] Βλ. Fischer Weltgeschichte (H. Bengtson), Frankfurt a. M. 1965, 298. Διὰ τῆς ἐγκαταστάσεως Ἑλλήνων ἀποίκων εἰς τὰς ἱδρυθείσας ὑπὸ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου πόλεις ἀπηλλάγη ἡ Ἑλλὰς ἀπὸ τὸ περιπλανώμενον καὶ ἀνήσυχον ἐκεῖνο προλεταριᾶτον, περὶ τοῦ ὁποίου ὁμιλεῖ ὁ Ἰσοκράτης εἰς τὸν *«Φίλιππον»* 120-126.

[3] Ἂς σημειωθῇ ὅτι καὶ τὰ παιδιὰ τῆς βασιλικῆς αὐλῆς, κατ' ἐντολὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου, καὶ 30.000 νεαροὶ Πέρσαι ἐμορφώθησαν εἰς τὴν ἑλληνικὴν (Διόδ. XIV 67,1. Πλούτ. Ἀλέξ. 47).

[4] Curt. VIII, 3, 15.

[5] Βλ. Th. Birt, ἔ.ἀ. 271 κέ. U. Wilcken, ἔ.ἀ. 257 κέ.

[6] Βλ. Gerke, RE II, 1015.

[7] Βλ. G. Droysen, Geschichte des Hellenismus III, 2, 191.

Ὁπωσδήποτε ὅμως ἡ μόρφωσις αὐτὴ ἐφρόντισε νὰ ἀποβῇ διὰ τὸν μέλλοντα κυβερνήτην τῆς Μακεδονίας ἐνεργῶς παραγωγικὴ διὰ τῆς ἐξελίξεως τῶν δεξιοτήτων καὶ τοῦ χαρακτῆρός του. Καὶ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ὁ μεγάλος αὐτὸς θεωρητικός, ὁ ἱκανώτερος διαλεκτικὸς ὅλων τῶν αἰώνων, ὁ ὁποῖος ἀπὸ τὴν πρώτην στιγμὴν κατώρθωσε νὰ κερδίσῃ τὴν καρδίαν τοῦ ἰσχυρογνώμονος, ἀλλ' εὐφυεστάτου μαθητοῦ του, ἀναμφιβόλως ἦτο ἀριστοτέχνης. Ὅτι δὲ οὗτος ἐγνώριζε νὰ κρούῃ καὶ ἄλλας χορδάς, διαφορετικὰς ἀπὸ ἐκείνας, ποὺ ἀπαντῶμεν εἰς τὰ φιλοσοφικὰ συγγράμματά του, τὸ βλέπομεν εἰς τὸν λαμπρὸν ἐκεῖνον ὕμνον πρὸς τὴν ἀρετήν, τὸν γεμᾶτον ἀπὸ θρησκευτικὸν καὶ λυρικὸν πάθος, τὸν ὁποῖον αὐτὸς ἔγραψε χάριν τοῦ φίλου του Ἑρμεία[1] ἀκριβῶς κατὰ τὸν χρόνον τῆς διδακτικῆς του δράσεως εἰς τὴν Μίεζαν[2]. Πράγματι δὲ πόσον μεγάλη ἦτο ἡ ἐπίδρασις τοῦ Ἀριστοτέλους ἐπὶ τοῦ μαθητοῦ του, τοῦτο βλέπομεν εἰς τὸν σεβασμόν, τὸν ὁποῖον διετήρησεν αὐτὸς πρὸς τὸν διδάσκαλόν του, παρ' ὅλας τὰς μετέπειτα ἀντιθέσεις, μέχρι σχεδὸν τοῦ τέλους τῆς ζωῆς του[3], καὶ τὸ ἐξαιρετικὸν ἐνδιαφέρον αὐτοῦ πρὸς τὰς φιλοσοφικὰς καὶ ἐπιστημονικὰς συζητήσεις καὶ ἐρεύνας[4]. Ὁπωσδήποτε ὅμως πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης τὸν χαρακτῆρα τοῦ μαθητοῦ του δὲν κατώρθωσε νὰ διαμορφώσῃ, ὅπως ἴσως αὐτὸς θὰ τὸν ἤθελε.

Ἡ διδασκαλία τοῦ Ἀριστοτέλους ἐσυνεχίσθη ἀδιαλείπτως μέχρι τοῦ 340 π.Χ., ὁπότε ὁ Φίλιππος ἀναγκασθεὶς κατὰ τὰς ἐναντίον τῆς Περίνθου καὶ τοῦ Βυζαντίου ἐπιχειρήσεις του νὰ ἐπιστρατεύσῃ ὅλας τὰς στρατιωτικὰς καὶ πολιτικὰς δυνάμεις τῆς χώρας, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ αὐτὸν τὸν

---

[1] Albin Lesky, ἔ.ἀ. 761.

[2] Βλ. U. Wilcken, Alexander der Grosse 49.

[3] Ἀριθμός τις ἐπιστολῶν τοῦ Ἀλεξάνδρου πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη καὶ τἀνάπαλιν, ὁ ὁποῖος διεσώθη μέχρις ἡμῶν, πιστοποιεῖ τὴν συνεχῆ ἐπαφὴν μεταξὺ τοῦ μαθητοῦ καὶ διδασκάλου. Καὶ εἶναι μὲν ἀλήθεια ὅτι πολλαὶ ἐξ αὐτῶν εἶναι ἐπινοήσεις τῶν μεταγενεστέρων, ὁπωσδήποτε ὅμως κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ὑπῆρχον πολλαὶ συλλογαὶ τῶν ἐπιστολῶν τῶν δύο ἀνδρῶν, ὅπως τοῦ Ἀρτέμονος τοῦ ἐκ Κασσανδρείας ([Δημήτρ.] περὶ ρητορ. 123), ὅπου ἀσφαλῶς εἶχον συμπεριληφθῆ πολλαὶ γνήσιαι (Διογέν. Λαέρτ. 27). Βλ. καὶ Berve, Das Alexanderreich II, 72. Διεξοδικώτερον περὶ τῶν σωζομένων ἐπιστολῶν καὶ τῆς γνησιότητος αὐτῶν βλέπε Kaerst, Briefwechsel Alexanders des Grossen, Philologus 51 (1891) 613 κέ.

[4] Ἀπὸ τὸν Πλούταρχον (Ἀλέξ. 8) πληροφορούμεθα ὅτι ὁ θησαυροφύλαξ τοῦ κράτους Ἅρπαλος πολλάκις φρόντιζε διὰ τὴν ἀποστολὴν βιβλίων πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον, ἐξ ἄλλων δὲ συγγραφέων (Cicer. ad Attic. XII, 40, 2. Πλούτ. πρὸς Κολώτ. 32, 9. Διογέν. Λαέρτ. IV, 14) μανθάνομεν ὅτι Ἕλληνες φιλόσοφοι καὶ ρήτορες (Ἀριστοτέλης, Ξενοκράτης, Θεόπομπος κ.ἄ.) ἀφιέρωνον πολιτικὰ καὶ ρητορικὰ συγγράμματα εἰς τὸν Ἀλέξανδρον. Πλῆθος δὲ ἀκόμη φιλοσόφων, ἐπιστημόνων καὶ καλλιτεχνῶν παρηκολούθει τὴν ἐκστρατείαν, μεθ' ὧν συχνὰ οὗτος ἀντήλλασσε σκέψεις ἐπὶ διαφόρων φιλοσοφικῶν, ἐπιστημονικῶν καὶ καλλιτεχνικῶν ζητημάτων.

Ἀντίπατρον καὶ Παρμενίωνα[1], ἀνέθεσε τὴν διαχείρισιν τῶν ὑποθέσεων τοῦ κράτους εἰς τὸν ὥριμον πλέον θεωρηθέντα Ἀλέξανδρον[2]. Ἔκτοτε ἡ διδασκαλία δὲν διεκόπη μὲν ὁριστικῶς, ἀλλ' ἐσυνεχίσθη σποραδικῶς μέχρι τοῦ 338, διότι ἡ πολιτικὴ κατάστασις λόγῳ τῆς σχεδιαζομένης ἐκστρατείας τοῦ Φιλίππου κατὰ τῆς Ἀσίας καὶ τῆς ἀντιδράσεως τῶν Ἀθηνῶν περιεπλάκη τόσον σοβαρῶς καὶ ἐπικινδύνως, ὥστε νὰ εἶναι ἀπαραίτητοι αἱ στρατιωτικαὶ ὑπηρεσίαι τοῦ ἱκανοῦ διαδόχου. Ἐν τούτοις ὁ Ἀριστοτέλης ἔμεινεν εἰς τὴν Μακεδονίαν, πιθανὸν εἰς τὴν ἀνοικοδομηθεῖσαν ἐν τῷ μεταξὺ ὑπὸ τοῦ Φιλίππου πατρίδα του Στάγειρα ἢ εἰς τὴν πρωτεύουσαν Πέλλαν, μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 334 π.Χ.[3], ὅτε μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Ἀλεξάνδρου εἰς τὴν Ἀσίαν οὗτος ἐθεώρησε τὴν ἀποστολήν του λήξασαν καὶ ἐγκατεστάθη μὲ τὴν οἰκογένειάν του καὶ τὸν μαθητήν του Θεόφραστον εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅπου μὲ τὴν μακεδονικὴν ὑποστήριξιν ἵδρυσεν ἰδίαν σχολήν, τὸ Λύκειον[4]. Εἰς τὸν ἀναχωροῦντα ὅμως Ἀλέξανδρον πρὸς διατήρησιν τῆς ἐπαφῆς καὶ εἰς τὸ μέλλον ἔδωκεν ὡς ἱστοριογράφον του τὸν ἀνεψιὸν καὶ βοηθόν του Καλλισθένην[5]. Μία ἐντελῶς ἀτυχὴς ἐκλογή, διότι ὁ Καλλισθένης παρὰ τὴν σπανίαν φιλολογικὴν μόρφωσίν του, τὴν ρητορικὴν δεινότητα καὶ τὴν ἐξαίρετον ἑτοιμότητα πνεύματος, κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ ἰδίου Ἀριστοτέλους, στερούμενος παντελῶς πείρας τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς[6], δὲν ἤργησε νὰ ἔλθῃ εἰς φανερὰν ρῆξιν μὲ τὸν βασιλέα. Διὰ μιᾶς «*ἀκαίρου παρρησίας*»[7], τὴν ὁποίαν οὗτος ἔδειξε κατὰ τὴν προσπάθειαν τοῦ Ἀλεξάνδρου νὰ εἰσαγάγῃ πλὴν τῶν Ἀσιατῶν καὶ εἰς τοὺς Ἕλληνας καὶ Μακεδόνας τὴν περσικὴν αὐλικὴν ἐθιμοτυπίαν καὶ τὴν συνήθειαν τῆς προσκυνήσεως, τὸν ἑαυτόν του μὲν κατέστρεψε (327 π.Χ.), πολὺ δὲ συνετέλεσε νὰ ψυχρανθοῦν αἱ σχέσεις μεταξὺ τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου. Μέχρι τῆς ἐποχῆς αὐτῆς αἱ ἐξωτερι-

---

[1] Βλ. D. Kanatsulis, Antipatros, ein Beitrag zur Geschichte Makedoniens in der Zeit Philipps, Alexanders u. der Diadochen. Diss. (δακτυλογρ.), München 1940, 15.

[2] Berve, ἔ.ἀ. II, 71. U. Wilcken, ἔ.ἀ. 51. 763. D. Kanatsulis, ἔ.ἀ. 14.

[3] [Δημήτρ]., ἔ.ἀ. 29, 154. Δίων Χρυσόστ. II, 25. Βλ. Berve, ἔ.ἀ. Schachermeyr, ἔ.ἀ. 73. Lesky, ἔ.ἀ. 763.

[4] Ἀπολλόδωρος παρὰ Διογέν. Λαερτ. V, 10. Βλ. Jaeger, ἔ.ἀ. 33 κέ. Lesky, ἔ.ἀ. 764.

[5] Διογέν. Λαέρτ. V, 4. Σούδα λέξ. ἐν λ. Καλλισθένης. Περὶ τοῦ Καλλισθένους ἐν γένει βλ. Jacoby, RE X, 1674 κέ. P. Gorsen, Philologus 74, 1 κέ. H. Berve, Das Alexanderreich II, 191-199, ἀρ. 408.

[6] Πλούτ. Ἀλέξ. 54. Διογέν. Λαέρτ. V, 5. Ἰωάνν. Λυδ. περὶ μην. IV, 77, p. 131, 8. Πρβ. καὶ Valer. Max. VII, 2. Παρομοίαν φαίνεται γνώμην εἶχε καὶ ὁ Ἀλέξανδρος (Πλούτ. Ἀλέξ. 53) περὶ αὐτοῦ.

[7] Ἀρρ. Ἀνάβ. IV, 12, 7. Πρβ. καὶ Διογέν. Λαέρτ. V, 4.

καὶ τοὐλάχιστον σχέσεις των ἦσαν ἐγκαρδιώταται. Μία πλουσία καὶ συνεχὴς ἀλληλογραφία, εἰς τὴν ὁποίαν διαφαίνεται ὅλη ἡ ἁβρότης καὶ οἱ τύποι τῆς εὐγενοῦς συμπεριφορᾶς, ἀνεπτύχθη μεταξύ των. Ὁ Ἀλέξανδρος ἐξ ἄλλου οὐδέποτε ἔπαυσε νὰ ἐπιδεικνύῃ τὸν προσήκοντα σεβασμὸν πρὸς τὸν παλαιὸν διδάσκαλόν του καὶ νὰ τὸν ἐνισχύῃ παντοιοτρόπως διὰ χρημάτων καὶ τοῦ κύρους εἰς τὴν διδασκαλίαν καὶ τὰς ἐρεύνας του. Καὶ δὲν εἶναι βέβαια ἀνάγκη νὰ πιστεύσωμεν εἰς τὴν παλαιὰν παράδοσιν, ἡ ὁποία ὑπερβάλλουσα[1] τὰ πράγματα ἀναφέρει ὅτι μερικαὶ χιλιάδες τῆς αὐλικῆς ἀκολουθίας ἐν Ἀσίᾳ καὶ Εὐρώπῃ ἐτέθησαν εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ Ἀριστοτέλους διὰ τὰς ἐπιστημονικὰς μελέτας του[2], ὅτι 800 τάλαντα, ἕνα ποσὸν μυθῶδες καὶ διὰ τὰ σύγχρονα ἀκόμη ἐπιστημονικὰ ἰνστιτοῦτα, ἐδόθησαν διὰ τὰς ζωολογικάς του ἐρεύνας[3], ὁπωσδήποτε ὅμως πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ ὑποστήριξίς του ἐκ μέρους τοῦ βασιλέως δὲν ἦτο εὐκαταφρόνητος. Παρ' ὅλα ταῦτα φαίνεται ὅτι αἱ μεταξύ των σχέσεις εἶχον ἀρχίσει καὶ πρὸ τῆς καταδίκης τοῦ Καλλισθένους[4] νὰ χαλαρώνωνται, τὸ ἐπεισόδιον δὲ αὐτὸ ὑπῆρξε μᾶλλον ἡ ἀφορμὴ νὰ ἐκδηλωθῇ ἡ ψυχρότης καὶ ὄχι ἡ πραγματικὴ αἰτία, ἡ ὁποία θὰ πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ πολὺ βαθύτερον, εἰς τὴν διαφορὰν τῶν φιλοσοφικῶν καὶ πολιτικῶν ἀντιλήψεων, τὰς ὁποίας ἕκαστος εἶχε διαμορφώσει ἐν σχέσει μὲ τὴν διακυβέρνησιν τοῦ νέου κράτους.

Εἴδομεν ἀνωτέρω ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἐρχόμενος εἰς τὴν Μακεδονίαν ὡς παιδαγωγὸς τοῦ Ἀλεξάνδρου ἤλπιζεν ὅτι θὰ ἐνέπνεεν εἰς αὐτὸν τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν ἀνώτερον ἑλληνικὸν πολιτισμὸν καὶ τὴν ἑλληνικὴν διανόησιν, διὰ τῶν ὁποίων ὁ Ἑλληνισμὸς πάλιν ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Μακεδονίας θὰ κατώρθωνε νὰ κυριαρχήσῃ τοῦ βαρβαρικοῦ κόσμου. Πράγματι δὲ ὁ Ἀλέξανδρος μέχρι τῆς μάχης τῶν Ἀρβήλων φαίνεται πολὺ ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὰ ἰδανικὰ αὐτὰ τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἀφ' ἧς ὅμως στιγμῆς οὔτος μετὰ τὴν μάχην ἀνακηρύσσεται ἀπὸ τοὺς στρατιώτας του βασιλεὺς τῆς Ἀσίας[5], ἀρχίζει, χωρὶς νὰ ἀποβάλῃ ποσῶς καὶ τὸν θαυμασμόν του πρὸς τὴν ἑλληνικὴν διανόησιν, νὰ προσανατολίζεται ὁριστικῶς πρὸς νέας κατευθύνσεις[6]. Τὸ νεανικὸν ἰδεῶδες, ὡς εἴδομεν, νὰ ἐξομοιωθῇ μὲ τὸν μυθικὸν ἥρωα Ἀχιλλέα ἐξαφανίζεται βαθμιαίως, διὰ νὰ ἀντικατασταθῇ δι' ἄλλων ἀνατολικῶν

---

[1] Gerke, RE II, 1016. H. Berve, Das Alexanderreich II, 71.

[2] Plin. n. hist. 44.

[3] Ἀθήν. IX, p. 398e.

[4] Ἀρρ. Ἀνάβ. IV, 14, 1-4. Πλούτ. Ἀλέξ. 55, τοῦ ἰδίου de adul. et am. 24, p. 65d. Πολύβ. XII, 12b. Στράβ. XI, p. 517. Curt. VIII, 8, 21. Oros. III, 18, 11. Itiner. 93. 103. Βλ. Berve, ἔ.ἀ. 196 κέ., ἀρ. 408.

[5] Πλούτ. Ἀλέξ. 34: *βασιλεὺς δὲ τῆς Ἀσίας Ἀλέξανδρος ἀνηγορευμένος...*

[6] Πρβ. π.χ. U. Köhler, Eroberung Asiens durch Alex. d. Gr. u. der Korinth. Bund ἐν S-B Berl. Akad. 1898, VII, 133.

ἀντιλήψεων καὶ συνηθειῶν. Ἀντὶ τῆς πολιτικῆς τῆς ἐθνικῆς ἐκδικήσεως, ὅπως ἐθεωρεῖτο τότε ὁ πόλεμος τῶν Μακεδόνων κατὰ τῶν Περσῶν, εἰσάγει τὴν πολιτικὴν τῆς συμφιλιώσεως καὶ συγκυριαρχίας νικητῶν καὶ ἡττημένων, τῆς ὁποίας ἄμεσος συνέπεια ἦτο νὰ μὴ θεωροῦνται πλέον ἀπ' αὐτὸν οἱ Ἀσιᾶται ὡς ἐχθροί, ἀλλ' ὡς ὑπήκοοί του. Ἡ πυρπόλησις τῶν ἀνακτόρων τῆς Περσεπόλεως[1] καὶ ἡ ἀπόλυσις τῶν στρατευμάτων τῶν ἑλληνικῶν πολιτειῶν[2], τὰ ὁποῖα οὗτος ὡς *ἡγεμὼν* τοῦ Κορινθιακοῦ συνδέσμου εἶχε μεθ' ἑαυτοῦ εἰς τὴν ἐκστρατείαν, ἀποτελοῦν τὴν τελευταίαν συμβολικὴν ἔκφρασιν τοῦ πολέμου τῆς ἐκδικήσεως καὶ ἀπαρχὴν τῆς νέας περιόδου.

Ἀλλὰ τί συνετέλεσεν, ὥστε ὁ Ἀλέξανδρος νὰ ἀπομακρυνθῇ ἀπὸ τὴν ἀρχικὴν πολιτικὴν γραμμὴν καὶ νὰ ἔλθῃ εἰς ἀντίθεσιν ὄχι μόνον μὲ τὸν διδάσκαλόν του, ἀλλὰ καὶ μὲ τὸ καθολικὸν αἴσθημα τῶν Ἑλλήνων καὶ Μακεδόνων; Ὁ Ἀριστοτέλης, ὅταν συνεβούλευε τὸν Ἀλέξανδρον τοὺς μὲν Ἕλληνας νὰ μεταχειρίζεται ἡγεμονικῶς, τοὺς δὲ βαρβάρους δεσποτικῶς καὶ ἐκείνους μὲν νὰ θεωρῇ φίλους καὶ οἰκείους, πρὸς αὐτοὺς δὲ νὰ συμπεριφέρεται ὡς πρὸς ζῷα καὶ φυτά[3], διετύπωνεν ἰδίαν κοσμοθεωρίαν, ἡ ὁποία ἐξεπήγαζεν ἀπὸ τὴν ἀντίληψιν ὅτι τὸ γένος τῶν Ἑλλήνων, τὸ ὁποῖον διακρίνει ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα, τυγχάνει *ἔνθυμον καὶ διανοητικόν*, ζῇ ἐλεύθερον καὶ πολιτεύεται κατὰ τὸν ἄριστον τρόπον καὶ δύναται νὰ κυβερνᾷ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους[4]. Ἡ ἄποψις αὕτη εὕρισκε πρόθυμον ἀνταπόκρισιν μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων. Ἐν τούτοις ὁ Ἀλέξανδρος λόγῳ παραδόσεως καὶ ἐξ ἰδιοσυγκρασίας δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ εἶναι σύμφωνος ἐξ ἀρχῆς μὲ τὴν θεωρίαν αὐτὴν τοῦ Ἀριστοτέλους παρὰ τὸν σεβασμόν του πρὸς αὐτὸν καὶ τὴν ἀγάπην

---

[1] Διόδ. XVII, 72. Ἀρρ. Ἀνάβ. III, 18, 11/2. Πλούτ. Ἀλέξ. 38. Curt. V, 7, 3 κέ. Ἀθήν. XIII, 576d.e. Στράβ. XV, 730.

[2] Ἀρρ. Ἀνάβ. III, 19, 5 κέ. Πλούτ. Ἀλέξ. 42. Βλ. Wilcken, Alexander der Grosse 137. Bengtson, Griechische Geschichte 325. Hammond, History of Greece 622/3.

[3] Ἀπόσπ. 658 (Ἔκδ. Rose= Πλούτ. περὶ τῆς Ἀλεξ. τύχ. I, 6, p. 329b): *Ἀριστοτέλης συνεβούλευεν αὐτῷ, τοῖς μὲν Ἕλλησιν ἡγεμονικῶς, τοῖς δὲ βαρβάροις δεσποτικῶς χρώμενος· καὶ τῶν μὲν ὡς φίλων καὶ οἰκείων ἐπιμελούμενος, τοῖς δὲ ὡς ζῴοις ἢ φυτοῖς προσφερόμενος*. Πρβ. καὶ Στράβ. I, 4, 9. Τὴν ἰδίαν ἀντίληψιν περὶ βαρβάρων καὶ Ἑλλήνων εἶχε σχεδὸν καὶ ὁ Εὐριπίδης, Ἰφιγέν. ἐν Αὐλ. 1400 *(βαρβάρων Ἕλληνας ἄρχειν εἰκός)*, καὶ ὁ Ἰσοκράτης (V, 124. Ἐπιστ. 3, 5), μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ὁ τελευταῖος εἰς τὸν ὅρον *«Ἕλλην»* δίδει εὐρύτερον περιεχόμενον, πιστεύων ὅτι ὁ Ἕλλην διεκρίνετο ὄχι ἀπὸ τὴν καταγωγὴν ἀλλὰ μᾶλλον ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν παίδευσιν (V, 50: *καὶ μᾶλλον Ἕλληνας καλεῖσθαι τοὺς τῆς παιδεύσεως τῆς ἡμετέρας ἢ τοὺς τῆς κοινῆς φύσεως μετέχοντας)*. Πρβ. καὶ Πλάτ. Πολιτικ. 262 c.d.

[4] Ἀριστ. Πολιτ. VII, 1327b, 29 κέ.: *τὸ τῶν Ἑλλήνων γένος, ὥσπερ μεσεύει κατὰ τοὺς τόπους, οὕτως ἀμφοῖν μετέχει· καὶ γὰρ ἔνθυμον καὶ διανοητικόν ἐστιν· διόπερ ἐλεύθερόν τε διατελεῖ καὶ βέλτιστα πολιτευόμενον καὶ δυνάμενον ἄρχειν πάντων, μιᾶς τυγχάνον πολιτείας.*

πρὸς τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμόν[1]. Οἱ Μακεδόνες ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς Νοτιοέλληνας δὲν διεκρίνοντο ἐπὶ μισαλλοδοξίᾳ, ἀντιθέτως μάλιστα πολὺ ἐνωρὶς ἠκολούθησαν διαλλακτικὴν καὶ ἠπίαν πολιτικὴν ἔναντι τῶν λαῶν, μὲ τοὺς ὁποίους ἦλθον εἰς σύγκρουσιν. Δὲν ἐξετόπιζον οὔτε μετέβαλλον τοὺς κατακτωμένους λαούς, ὡς οἱ Σπαρτιᾶται καὶ οἱ λοιποὶ Δωριεῖς, εἰς εἵλωτας καὶ πενέστας, ἀλλὰ τοὺς ἐπέτρεπον νὰ ζοῦν εἰς τὰ ἐδάφη των καὶ μὲ τὸν καιρὸν τοὺς ἀφωμοίωνον εἰρηνικῶς[2]. Ἀπὸ τὴν σκέψιν ταύτην ἀπέρρεε καὶ ἡ συνήθειά των νὰ μὴ στήνουν τρόπαια, ὅταν ἐκέρδιζον τὰς μάχας, διότι τοὺς ἡττημένους ἐθεώρουν ὄχι ὡς ὑποταχθέντας ἐχθρούς, ἀλλ' ὡς προσκτηθέντας φίλους. Εἰς τὴν ἐλευθεριότητα αὐτὴν τῶν Μακεδόνων ἀναμφιβόλως πρέπει νὰ ἀποδώσωμεν καὶ τὴν ζωηρὰν ἀπήχησιν, ποὺ εἶχεν ἀπὸ τοῦ Ἀρχελάου εἰς τὴν μακεδονικὴν αὐλὴν ἡ κυνικὴ φιλοσοφία[3], ἡ ὁποία διεκήρυσσε τὸν κοσμοπολιτισμόν. Αὐτὸς ὁ Ἀλέξανδρος ἐμορφώθη καὶ ἀπὸ διδάσκαλον κυνικόν, τὸν Φιλίσκον[4], κατὰ δὲ τὴν ἐκστρατείαν του εἰς τὴν Ἀσίαν συνωδεύετο ἀπὸ ὀπαδοὺς τῆς Σχολῆς, οἱ ὁποῖοι μάλιστα ἀπήλαυον ἰδιαιτέρας ἐκ μέρους του εὐνοίας[5]. Εἰς τὴν πατροπαράδοτον αὐτὴν μακεδονικὴν γενναιοφροσύνην, ὄχι μόνον εἰς πολιτικὴν σκοπιμότητα, ὠφείλετο βεβαίως καὶ ἡ ἠπία πολιτική, τὴν ὁποίαν ἐπέδειξεν ὁ Ἀλέξανδρος, πλὴν ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, καθ' ὅλον τὸν χρόνον τῆς πολεμικῆς του δράσεως ἔναντι τῶν κατακτηθέντων λαῶν.

Παραλλήλως λοιπὸν πρὸς τὰς φιλοσοφικὰς καὶ πολιτικὰς ἰδέας, τὰς ὁποίας ὁ Ἀλέξανδρος ἔλαβεν ἀπὸ τὸν διδάσκαλόν του Ἀριστοτέλην, εἶχε καὶ ἰδίας ἀντιλήψεις καὶ πεποιθήσεις, αἵτινες πολὺ ἐπηρέαζον τὰς πράξεις αὐτοῦ, ὡς ἐκ τούτου ἡ πολιτική του ἦτο μᾶλλον συνεπὴς μὲ τὴν μακεδονικὴν νοοτροπίαν, καθ' ἣν οἱ ἡττώμενοι ἐθεωροῦντο ὄχι ὡς κατακτηθέντες ἐχθροί, ἀλλ' ὡς φίλοι προσκτηθέντες, παρὰ μὲ τὴν περὶ φυλῆς θεωρίαν τοῦ

---

[1] Πρβ. W. Kolbe, Das Weltreich Alexanders des Gr., Sonder-Abdruck aus Weihnachts-gabe Rostoker Universitätslehrer 8.

[2] Δ. Κανατσούλη, Ἡ Μακεδονία μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Ἀρχελάου, Θεσσαλονίκη 1964, 27.

[3] Ὁ ἱδρυτὴς τῆς Σχολῆς Ἀντισθένης παραδίδεται (Διογέν. Λαέρτ. VI, 1, 18) ὅτι ἔγραψε βιβλίον *«Περὶ βασιλείας»* ἢ *«Ἀρχέλαος»*, ἔνθα ἠσχολεῖτο μὲ τὰς ἀρχὰς τοῦ μοναρχικοῦ πολιτεύματος, τὸν Ἀρχέλαον δὲ παρουσιάζει ὡς χαρακτηριστικὸν ὑπόδειγμα μονάρχου, συμφώνως πρὸς τὰ φιλοσοφικὰ ἰδεώδη, τὰ ὁποῖα εἶχε μορφώσει ἡ Κυνικὴ Σχολὴ περὶ μοναρχίας. Βλ. Δ. Κανατσούλη, Ὁ Ἀρχέλαος καὶ αἱ μεταρρυθμίσεις του ἐν Μακεδονίᾳ, Θεσσαλονίκη 1948, 112.

[4] Σούδα λεξικὸν ἐν λ. Αἰλιαν. π. ἱστ. XIV, 11.

[5] Βλ. H. Berve, ἔ.ἀ. I, 67/8. II, 35 κέ., ἀρ. 71. 288 κέ., ἀρ. 583. Εἰς τὴν εὔνοιαν αὐτὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου πρὸς τοὺς Κυνικοὺς ὠφείλετο καὶ τὸ φιλοτεχνηθὲν ἀργότερον ἀνέκδοτον περὶ συναντήσεως τοῦ Κυνικοῦ Διογένους μὲ αὐτὸν (Ἀρρ. Ἀνάβ. VII, 2, 1), H. Berve, ἔ.ἀ. II, 417/8, ἀρ. 22.

Ἀριστοτέλους. Ἐκεῖνο ὅμως, τὸ ὁποῖον ἔσχεν ἀποφασιστικὴν ἐπίδρασιν ἐπ' αὐτοῦ διὰ τὴν ὀργάνωσιν τοῦ κράτους καὶ τὸν τρόπον διακυβερνήσεως τῶν ὑποταχθέντων λαῶν, ἦτο ἀσφαλῶς ἡ λογικὴ τῶν πραγμάτων. Ὁ Ἀλέξανδρος ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Ἀριστοτέλην, ὁ ὁποῖος ἐθεώρει τὸν Ἑλληνισμὸν ἱκανὸν νὰ κυριαρχήσῃ τῶν βαρβαρικῶν λαῶν διὰ τοῦ ἀνωτέρου πολιτισμοῦ, ἔβλεπεν ὅτι ὁ μικρὸς ἀριθμὸς τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Μακεδόνων δὲν ἐπήρκει διὰ τὴν διακυβέρνησιν τῆς ἀχανοῦς αὐτοκρατορίας, αἱ συνεχῶς δὲ στρατολογούμεναι δυνάμεις ἐκ τῆς Μακεδονίας φυσικὸν ἦτο νὰ ἐξαντληθοῦν, προτοῦ ἀχθοῦν ἀκόμη εἰς πέρας τὰ μεγαλεπήβολα στρατιωτικά του σχέδια. Αἱ δυνάμεις αὐταὶ μὲ τὸν ἀνώτερον ὁπλισμὸν καὶ τὴν ἀνωτέραν στρατιωτικὴν πολεμικὴν καὶ τέχνην ἦσαν μὲν ἐπαρκεῖς νὰ συντρίψουν τὰς μεγάλας στρατιὰς τοῦ Δαρείου καὶ νὰ ἐξουδετερώσουν τοὺς πολεμικοὺς λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς, δὲν ἦσαν ὅμως ἱκαναὶ νὰ διατηρήσουν ἐπὶ πολὺ τὰ κτηθέντα καὶ νὰ κυβερνήσουν τὴν αὐτοκρατορίαν. Ἡ σκέψις αὐτὴ τὸν ἔφερε εἰς τὴν ὀρθὴν ἀπόφασιν νὰ χρησιμοποιήσῃ τὴν ἀνεξάντλητον δύναμιν τῶν λαῶν τῆς Ἀσίας (ἰδίως τοῦ ἀνατολικοῦ Ἰρὰν) διὰ τὴν πραγματοποίησιν τῶν τεραστίων προβλημάτων, ποὺ ἐδημιούργησεν ἡ ἐκστρατεία. Οὕτω τὸ 326 π.Χ.[1] ἔδωσε τὴν διαταγὴν νὰ στρατολογηθοῦν 30.000 νέοι ἰρανικῆς καταγωγῆς ἐκ τῶν ἐκλεκτοτέρων καὶ νὰ ἐξοπλισθοῦν καὶ νὰ ἐκπαιδευθοῦν κατὰ τὸν μακεδονικὸν τρόπον. Οὗτοι, οἱ γνωστοὶ μὲ τὸ ὄνομα «*ἐπίγονοι*»[2], ἀργότερα, ὅταν ὁ Ἀλέξανδρος ἐπέστρεψεν ἐκ τῆς Ἰνδικῆς ἐκστρατείας, ἐνετάχθησαν εἰς τὸν μακεδονικὸν στρατὸν καὶ ἔλαβον τὸν τιμητικὸν τίτλον «*πεζέταιροι*». Ἡ ἐκ τῆς ἀποφάσεως ταύτης τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τῆς προθέσεώς του νὰ ἀπολύσῃ καὶ ἐπαναπατρίσῃ τοὺς ἀπομάχους προκληθεῖσα ἀνταρσία τῶν Μακεδόνων εἰς τὴν Ὤπιν κατεστάλη πρὸ τῆς ἐπιμονῆς καὶ τῆς ἰσχυρᾶς προσωπικότητος αὐτοῦ. Συνέπεια τούτου ἦτο νὰ ἐπέλθῃ

[1] Ὁ χρόνος, καθ' ὃν ὁ Ἀλέξανδρος ἔδωσε τὴν ἐντολὴν τῆς στρατολογίας τῶν Ἀσιατῶν καὶ ἐντάξεως αὐτῶν εἰς τὸν μακεδονικὸν στρατόν, ἀμφισβητεῖται. Ὁ Ed. Meyer, Kleine Schriften, Halle 1910, 301 (πρβ. καὶ Kaerst, Geschichte des Hellenismus I³, 419. Weigall, Alexandre 411) πιστεύει ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ στρατοῦ ἔδωσε τὴν διαταγὴν μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Περσεπόλεως τὸ φθινόπωρον τοῦ 330 π.Χ., ὁ Wilcken, Alexander 175, μετὰ τὴν ἄφιξίν του εἰς τὸν Ὕφασιν καὶ τὴν ἄρνησιν τοῦ στρατοῦ νὰ τὸν ἀκολουθήσῃ περαιτέρω, δὲν δύναται ὅμως νὰ προσδιορίσῃ τοῦτο ἐπακριβῶς. Τὴν αὐτὴν περίπου γνώμην ἔχουν καὶ οἱ Berve, Das Alexanderreich I, 152, καὶ Altheim, Alexandre et l' Asie 112/3. Πιθανωτέρα μοῦ φαίνεται ἡ ἄποψις τοῦ Bengtson, Griech. Geschichte 336, ὁ ὁποῖος ὁρίζει τὸ ἔτος 326 π.Χ. (τὸ 327 π.Χ. οἱ Hammond, ἔ.ἀ. 626 καὶ Schachermeyr, ἔ.ἀ. 404. 405), δηλ. περὶ τὴν ἀρχὴν τῆς Ἰνδικῆς ἐκστρατείας. Τότε χιλιάδες Περσῶν, Βάκτρων, Σογδιανῶν, Δαῶν καὶ Σακῶν εἶχον ἐνταχθῆ εἰς τὸν μακεδονικὸν στρατὸν (Ἀρρ. Ἀνάβ. V, 12, 2).

[2] Ἀρρ. ἔ.ἀ. VII, 6, 1. 8, 2. Ὁ Πλούταρχος, Ἀλέξ. 71, καλεῖ τοὺς Ἀνατολίτας αὐτοὺς ὄχι ἐπιγόνους, ἀλλὰ «*παῖδας*», ὁ δὲ Διόδωρος XIV, 108, 1 καὶ Ἰουστῖνος XII, 12, 1 Πέρσας.

συμφιλίωσις[1] τῶν Μακεδόνων καὶ Περσῶν, οἱ ὁποῖοι τοῦ λοιποῦ ἀπὸ κοινοῦ θὰ ἐκυβέρνων τὸ ἀσιατικὸν κράτος. Καὶ αὐτὰ μὲν ἦσαν τὰ στρατιωτικὰ μέτρα, μὲ τὰ ὁποῖα ἐπίστευεν ὅτι καὶ τὰ κοσμοκρατορικά του σχέδια θὰ ἔφερεν εἰς πέρας καὶ τὴν ἐσωτερικὴν τάξιν καὶ εἰρήνην θὰ διησφάλιζεν.

Ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν διοικητικὴν πολιτικὴν τῶν καταλαμβανομένων χωρῶν ἠκολούθησεν ἀντίθετον ὁδὸν ἀπὸ ἐκείνην, ποὺ προσεδόκα ὁ Ἀριστοτέλης. Ὁ Ἀλέξανδρος πολὺ ἐνωρὶς κατενόησεν ὅτι ἡ ἀσφαλεστέρα ἐγγύησις διὰ τὴν διακυβέρνησιν καὶ διατήρησιν τῆς κυριαρχίας του ἐπὶ ἑτερογενῶν πληθυσμῶν ἦτο ὄχι ἡ ἑνιαία ἐπιβολὴ τῆς ἐξουσίας τοῦ κυριάρχου, ἀλλὰ ἡ προσαρμογὴ τῶν διαφόρων τύπων τῆς ὑποτελείας πρὸς τὸν χαρακτῆρα καὶ τὴν πολιτικὴν καὶ θρησκευτικὴν κατάστασιν τοῦ ὑποταχθέντος λαοῦ. Δι' αὐτὸ τὰς ἀπελευθερωθείσας ἑλληνικὰς πόλεις τῆς Μ. Ἀσίας ἄφησεν αὐτονόμους καὶ ἐλευθέρας σύμφωνα μὲ τὴν ἑλληνικὴν δημοκρατικὴν ἀντίληψιν τοῦ κυβερνᾶσθαι[2], ὅπως καὶ τῶν ἄλλων ἀσιατικῶν καὶ ἀφρικανικῶν λαῶν ἐπιμελῶς ἀπέφυγε νὰ θίξῃ τὸ ἐθνικὸν ἢ θρησκευτικόν των φρόνημα. Εἰς τὴν Καρίαν π.χ. ὄχι μόνον δὲν ἐξηφάνισε τὴν ἐθνικὴν ζωὴν τῆς χώρας, ἀλλὰ καὶ ὁλόκληρον τὴν πολιτικὴν διοίκησιν ἄφησεν εἰς χεῖρας τῶν ἰθαγενῶν[3]. Εἰς τὰς πόλεις τῆς Φοινίκης[4] καὶ τῆς Καρίας[5] ἀνεγνώ-

[1] Μεταγενέστεροι ἱστορικοὶ (W. W. Tarn, CAH VI, 437 καὶ Alexander the Great and the Unity of mankind ἐν The Raleigh Lecture of History, Proc. Brit. Acad. 19 (1933) 123 κέ. καὶ Alexander the Great II, 399-449. Ch. A. Robinson, Alexander the Great and the Barbarians ἐν Classical Studies presented to E. Capps, Princeton 1936, 298 κέ. W. Kolbe, Die Weltreichsidee Alexanders des Grossen, Freiburg. Wiss. Geselsch. 25 (1936) 1. 24. M. H. Fisch, Alexander and Stoics ἐν AJP 58 (1937) 59 κέ. κ.ἄ.) εἰς τὴν συμφιλίωσιν αὐτὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὡς καὶ τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἐπιδιωχθεῖσαν ἀνάμιξιν τῶν λαῶν (Μακεδόνων καὶ Περσῶν) διαβλέπουν τὴν πρώτην προσπάθειαν τῆς ἀρχαιότητος περὶ μιᾶς πανανθρωπίνου κοινωνίας. Βλ. ἀκόμη U. Wilcken, Die letzten Pläne Alexanders des Gr. ἐν S-B Berl. Akad. 1937, ἀρ. XXIV, 198 κέ. καὶ H. Berve, Die Verschmeltzungspolitik Alexandres des Gr. ἐν Klio 31 (1938) 161 κέ.

[2] Βλ. π.χ. H. Berve, ἔ.ἀ. I, 249 κέ. Ehrenberg, Alexander and the Greeks 2 κέ. Bengtson, ἔ.ἀ. 317. Tarn. ἔ.ἀ. II, 199-232. Εἶναι ὅμως ἀμφίβολον, ἂν αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις τῆς Μ. Ἀσίας ὑπήχθησαν εἰς τὸν Κορινθιακὸν σύνδεσμον, ὡς οἱ παλαιότεροι ἐπίστευον καί τινες τῶν μεταγενεστέρων ἱστορικῶν (Ed. Meyer, ἔ.ἀ. 249, ὑποσημ. 1. Berve, ἔ.ἀ. I, 250 καὶ Griechische Geschichte II, 173. J. Kaerst, Geschichte des Hellenismus, Berlin 1927, I³, 344/5. Wilcken, Alexander der Grosse 82 καὶ Griechische Geschichte 175).

[3] Ἀρρ. Ἀνάβ. I, 23, 7/8. Πλούτ. Ἀλέξ. 22. Βλ. Berve, ἔ.ἀ. I, 255 καὶ II, 11, ἀρ. 20. Bengtson, ἔ.ἀ. 318.

[4] Ἀρρ. Ἀνάβ. II, 20. Πολυδεύκ. Ὀνομαστ. VI, 105. Βλ. Berve, ἔ.ἀ. I, 284 καὶ Griechische Geschichte II, 179. A. Weigall, ἔ.ἀ. 234/5. Schachermeyr, ἔ.ἀ. 185.

[5] Ἀρρ. Ἀνάβ. II, 22, 2. Διόδ. 6, 27. Πρβ. καὶ Διόδ. XIX, 79, 4 καὶ Στέφ. Βυζάντ. ἐν λ. Πασικράτης ἀρ. 9. Βλ. Berve, ἔ.ἀ. I, 286/7. Schachermeyr, ἔ.ἀ. 185.

ρισεν ἁπλῶς τοὺς βασιλεῖς των ὡς ὑποτελεῖς του, ὅπως εἰς τὰς Ἰνδίας ἀργότερον τὸν Πῶρον καὶ τὸν Ἀβισάρην[1]. Εἰς τὴν Αἴγυπτον ἐνεφανίσθη ὡς Φαραὼ καὶ θεὸς (υἱὸς τοῦ Ἄμμωνος Διός)[2], εἰς τὴν Βαβυλῶνα ὡς βασιλεὺς τῆς πόλεως[3], εἰς τοὺς Πέρσας ὡς ἀπόγονος τῶν Ἀχαιμενιδῶν καί, κατὰ μίαν μεταγενεστέραν ὄχι ὅμως πολὺ ἀξιόπιστον παράδοσιν[4], εἰς τὴν Ἱερουσαλὴμ ἠσπάσθη τὸν Ἰουδαῖον ἀρχιερέα καὶ ἀνῆλθε εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ Θεοῦ καὶ προσεκύνησε[5].

Διὰ τῆς φιλελευθέρας αὐτῆς πολιτικῆς τοῦ Ἀλεξάνδρου πρὸς τοὺς λαοὺς τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς (τῆς Αἰγύπτου) καὶ τοῦ σεβασμοῦ τῶν κατὰ τόπους θεσμῶν αὐτῶν ἱκανοποιεῖτο μὲν ἡ ἐθνικὴ φιλοτιμία τῶν λαῶν καὶ ἠμβλύνετό πως τὸ πνεῦμα ἀντιστάσεώς των κατὰ τοῦ κατακτητοῦ, δὲν ἦτο ὅμως δυνατὸν διὰ τοῦ τρόπου τούτου νὰ κυβερνηθῇ σταθερῶς μία ὁλόκληρος αὐτοκρατορία. Ἐπειδὴ δὲ οὐδεὶς ἐκ τῶν γνωστῶν ἐν Ἑλλάδι τύπων διακυβερνήσεως ἠδύνατο νὰ ἐφαρμοσθῇ εἰς τοὺς λαοὺς αὐτούς, οἱ ὁποῖοι ἀπὸ αἰώνων εἶχον ἐξοικειωθῆ μὲ τὸν ἀσιατικὸν δεσποτισμόν, ἀπεφάσισε νὰ διατηρήσῃ τὸ δεδοκιμασμένον καθεστὼς τῆς ἀσιατικῆς ἀπολυταρχίας, προσαρμόζων τοῦτο πρὸς τὰς νέας συνθήκας καὶ τὰς σὺν τῷ χρόνῳ διαμορφουμένας κοσμοκρατορικάς του ἰδέας. Ἔτσι μετὰ τὴν τελειωτικὴν νίκην κατὰ τοῦ Δαρείου εἰς τὰ Γαυγάμηλα ἀνεκηρύχθη ὑπὸ τοῦ στρατοῦ «*βασιλεὺς τῆς Ἀσίας*»[6] καὶ κατ' ἀκολουθίαν διάδοχος τῶν Ἀχαιμενιδῶν. Διὰ

---

[1] Ἀρρ. Ἀνάβ. V, 19, 3. 29, 4/5. Πρβ. καὶ Curt. VIII, 14, 15. X, 1, 20/1. Διόδ. XVII, 89, 6. Πλούτ. Ἀποφθ. Ἀλεξ. 31, p. 181e. Epit. Mett. 61. Βλ. Berve, ἔ.ἀ. I, 287 κέ.

[2] Ἀρρ. Ἀνάβ. III, 1, 4 κέ. Στράβ. XVII, 1, 43, p. 814 καὶ Πλούτ. Ἀλέξ. 27. Βλ. Wilcken, ἔ.ἀ. 104 κέ. καὶ Griech. Geschichte 177/8. Weigall, ἔ.ἀ. 262 κέ. Schachermeyr, ἔ.ἀ. 198 κέ. Bengtson, ἔ.ἀ. 320 κέ. N. G. Hammond, A History of Greece to 322 B. C., Oxford 1959, 640. Δασκαλάκη, ἔ.ἀ. 64 κέ.—Κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ οἱ Πτολεμαῖοι κατόπιν μέχρι τοῦ τέλους τῆς δυναστείας ἐμφανίζονται εἰς τὰ αἰγυπτιακὰ μνημεῖα ὡς θεοὶ-Φαραώ.

[3] Βλ. Kaerst, ἔ.ἀ. I³, 398. Wilcken, Alexander 129/30. Hammond, ἔ.ἀ. Ἐν τούτοις ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων (Βλ. π.χ. Bengtson, ἔ.ἀ. 323 καὶ F. Altheim, Alexandre et l'Asie 89) ἀμφισβητεῖται ὅτι ἐν τῷ προσώπῳ του ἠνώθη τὸ στέμμα τῆς Βαβυλῶνος.

[4] Ἰώσηπ. Ἀρχαιολ. Ἰουδ. XI, 313. Βλ. F. Pfister, Eine jüdische Grundgeschichte Alexanders mit einem Anhang über Alexanders Besuch in Jerusalem ἐν S-B Heidelberg 1914 καὶ W. W. Tarn, Alexander the Great 41.

[5] Τὴν ἰδίαν ἀνεξιθρησκείαν ἔδειξε παλαιότερον καὶ ὁ Κύρος Β' ἔναντι τῶν Ἑβραίων, ὅτε οὗτος κατανικήσας τοὺς Βαβυλωνίους ἐπέτρεψε (538 π.Χ.) τὴν ἀνοικοδόμησιν τοῦ ναοῦ ἐν Ἱερουσαλήμ, πρᾶγμα ποὺ ἀπέσπασε τὴν αἰωνίαν εὐγνωμοσύνην τοῦ ἰουδαϊκοῦ λαοῦ. Ed. Meyer, Geschichte des Altertums (1939), IV³, 1, 172.

[6] Πλούτ. Ἀλέξ.34. Βλ. H. Bengtson, Die Strategie in der hellenistischen Zeit, τόμ. I, 35. 94, 1.

τῆς οἰκειοποιήσεως τοῦ τίτλου αὐτοῦ[1] ἐνομιμοποιεῖτο πλέον ἡ κυριαρχία του ἐφ' ὁλοκλήρου τῆς Ἀσίας, τ.ἔ. τοῦ περσικοῦ κράτους, ὅπως ὁ ἴδιος ἄλλωστε μετὰ τὴν μάχην τῆς Ἰσσοῦ εἰς τὴν πρώτην ἐπιστολήν του πρὸς τὸν Δαρεῖον τὸ ἀπῄτησε[2] καὶ ἡ προφητεία τοῦ Γορδίου τὸ ὑπέσχετο[3]. Ὡς διάδοχος τῶν Ἀχαιμενιδῶν ἀπέκτα τὴν ἀπόλυτον δύναμιν ἔναντι τῶν λαῶν τοῦ περσικοῦ κράτους, ὡς αὕτη ἠσκεῖτο ἄλλοτε ὑπὸ τῶν βασιλέων τῆς Περσίας[4], καὶ καθίστατο ἀπολυταρχικὸς μονάρχης τῆς Ἀσίας. Ἡ Ἀσία δὲν ὑπήχθη εἰς τὸ βασίλειον τῆς Μακεδονίας, ἀλλ' οὔτε καὶ ἡ Μακεδονία ἦτο τμῆμα τοῦ ἀσιατικοῦ κράτους. Τὰ δύο αὐτὰ τμήματα τῆς αὐτοκρατορίας ἐξηκολούθουν παραλλήλως ὑφιστάμενα καί, ὅπως ἡ Αἴγυπτος προηγουμένως, συνηνοῦντο μόνον ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ὁ Ἀλέξανδρος διὰ τοὺς Μακεδόνας, ἀκόμη καὶ ὅταν εὑρίσκοντο ἐκτὸς τῆς Μακεδονίας, ἐξηκολούθει νὰ εἶναι ὁ *βασιλεὺς τῶν Μακεδόνων*, διὰ τοὺς Ἀσιάτας ὅμως ὁ μέγας βασιλεὺς τῆς Ἀσίας. Τὸν διαχωρισμὸν τοῦτον βλέπομεν σαφῶς εἰς τὴν συνήθειαν τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Κούρτιος Ροῦφος (VI, 6, 6), νὰ χρησιμοποιῇ ἀπὸ τοῦ 330 π.Χ. τὴν μακεδονικὴν σφραγίδα διὰ τὰ ἔγγραφα τὰ ἀποστελλόμενα εἰς τὴν Εὐρώπην, τὴν σφραγίδα ὅμως τοῦ Δαρείου διὰ τὰ προοριζόμενα διὰ τὴν Ἀσίαν[5]. Οὕτως ὁ Ἀλέξανδρος ὑπὸ τὴν τριπλῆν ἰδιότητά του, ὡς βασιλέως τῶν Μακεδόνων, ὡς ἡγεμόνος τοῦ Κορινθιακοῦ συνδέσμου καὶ ὡς βασιλέως τῆς Ἀσίας, ἐκυβέρνα ὁλόκληρον τὴν αὐτοκρατορίαν μέχρι τῶν τελευταίων ἡμερῶν τῆς ζωῆς του. Βεβαίως μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου καὶ καθ' ὅσον οὗτος καθίστατο ἀπολυταρχικώτερος, ἡ τριαδικὴ αὐτὴ ἐξουσία μετεβάλλετο.

Διὰ νὰ μὴ μείνῃ ὅμως ἡ ἐντύπωσις παρ' ὅλα ταῦτα εἰς τοὺς Ἀνατολίτας ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ξένου κυριάρχου, ὁ ὁποῖος ἁπλῶς ἐσφετερίσθη τὸν τίτλον τοῦ βασιλέως τῆς Ἀσίας, ὁ Ἀλέξανδρος εἰσήγαγεν ἀνατολικάς τινας συνηθείας καὶ τὴν περσικὴν ἐθιμοτυπίαν εἰς τὴν αὐλήν του, αἱ ὁποῖαι προσέδιδον ἰδιαιτέραν μεγαλοπρέπειαν καὶ γόητρον εἰς τὸν μονάρχην, αὐτὸν δὲ ἐνεφάνιζον ὡς συνεχιστὴν τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν. Τοιαῦται ἦσαν: ἡ χρῆσις χρυσοῦ θρόνου[6] κατὰ τὰς ἐπισήμους δεξιώσεις καὶ τελετάς,

---

[1] Τὸν περσικὸν ὅμως τίτλον *«βασιλεὺς τῶν βασιλέων»*, τὸν ὁποῖον καὶ ἄλλοι ἀνατολικοὶ δεσπόται, ὡς ὁ Τιγράνης τῆς Ἀρμενίας, ἔλαβον, ὁ Ἀλέξανδρος οὐδέποτε ἐχρησιμοποίησε. Πλούτ. Δημήτρ. Πολιορκ. 25.

[2] Ἀρρ. Ἀνάβ. II, 14, 8: *ὡς νῦν ἐμοῦ τῆς Ἀσίας ἁπάσης κυρίου ὄντος*. Τὸ περιεχόμενον τῆς ἐπιστολῆς δέον νὰ θεωρηθῇ γνήσιον καὶ ὄχι πλάσμα τοῦ συγγραφέως.

[3] Ἀρρ. Ἀνάβ. II, 3, 6: *ἄρξαι τῆς Ἀσίας*.

[4] Περὶ τοῦ βασιλέως τῶν Ἀχαιμενιδῶν καὶ τοῦ δεσποτισμοῦ αὐτῶν βλέπε Kaerst, ἔ.ἀ. I, 548-556 (Beilage V).

[5] Berve, Das Alexanderreich I, 53. Wilcken, ἔ.ἀ. 231.

[6] Ἔφιπ. (ἀπόσπ. 3) παρὰ Ἀθην. X, 434a. XII, 537d.

ἡ χρησιμοποίησις τοῦ περσικοῦ βασιλικοῦ τίτλου καὶ τῆς σφραγίδος τοῦ Δαρείου εἰς τὰ δημόσια ἔγγραφα, ἡ διατήρησις τοῦ περσικοῦ *εἰσαγγελέως* (ἀρχιθαλαμηπόλος)[1] κατὰ τὰς ἐπισήμους ἀκροάσεις[2], ἡ ἀποκατάστασις δι' ἐνδοπολιτικοὺς λόγους τοῦ βασιλικοῦ χαρεμίου[3] μετὰ πολυαρίθμων εὐνούχων[4], ἡ ἐπιβολὴ ποινῶν κατὰ τὸ ἰσχῦον ἀσιατικὸν δίκαιον (θανάτωσις διὰ ροπάλου, ἀνασκολοπισμοὶ καὶ ἀκρωτηριασμοὶ κ.λ.π.[5]), μία ἀνάμικτος μακεδονικὴ στολὴ[6] (ἡ μακεδονικὴ χλαμὺς καὶ ἡ καυσία[7] - περσικὸς διάλευκος χιτών, πορφυροῦν διάδημα καὶ σκῆπτρον[8]) κατὰ τὰς ἐμφανίσεις τοῦ βασιλέως ἐνώπιον τῶν Ἀσιατῶν, περσικὴ πολυτέλεια καὶ μεγαλοπρέπεια[9], τὴν ὁποίαν ὁ ἴδιος ἄλλοτε ἀπεδοκίμαζε[10], καὶ τέλος ἡ *προσκύνησις* τῶν ὑπηκόων ἐνώπιον τοῦ βασιλέως. Ἡ εἰς τὸ *βαρβαρικώτερον* αὕτη *μετακίνησις* τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀφεώρα εἰς τὰς σχέσεις αὐτοῦ μὲ τοὺς βαρβάρους, ὄχι μὲ τοὺς Μακεδόνας καὶ τοὺς Ἕλληνας. Παρ' ὅλα ταῦτα ὁ Ἀλέξανδρος εἰς ταύτην προέβη μετὰ μεγίστης περισκέψεως, φοβούμενος ἀντίδρασιν ἐκ μέρους τῶν Μακεδόνων, οἱ ὁποῖοι οὐδόλως θὰ ἤθελον νὰ ἐμφανίζεται ὁ βασιλεύς των ὡς ἀνατολίτης δεσπότης. Ὅταν ὅμως τὸ 327 π.Χ. εἰς τὰ Βάκτρα ἀπεπειράθη νὰ ἐπιβάλῃ ἐκτὸς τῶν Περσῶν καὶ εἰς τοὺς Μακεδόνας καὶ τοὺς Ἕλληνας τὴν προσκύνησιν, ἡ ὁποία διὰ μὲν τοὺς Πέρσας ἦτο ἔνδειξις ταπεινῆς δουλοφροσύνης[11] πρὸς τὸν δεσπότην, διὰ τοὺς Ἕλληνας ὅμως ἐκδήλωσις βαθυτάτου σεβασμοῦ πρὸς τὸ θεῖον, προσέκρουσεν εἰς τὴν ἄκαμπτον ἀντίστασιν τῶν Μακεδόνων καὶ τοῦ φιλοσόφου Καλλισθένους καὶ ἠναγκάσθη ἐν τέλει νὰ παραιτηθῇ τῆς προσπαθείας[12], οὐδέ-

---

[1] Βλ. Ἡρόδοτ. III, 84. Διόδ. XVI, 47, 3.

[2] Χάρης ἀπόσπ. 16. Βλ. Kanatsulis, ἔ.ἀ. 61, ὑποσημ. 6.

[3] Ὁ ἴδιος χρῆσιν τοῦ χαρεμίου δὲν ἔκαμνε ἢ τοὐλάχιστον, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Διόδωρος XVII, 77, 5 κέ., *σπανίως*.

[4] Διόδ. XVII, 77,6. Curt. VI, 6, 6. Iust. XII, 3, 10. Πρβ. καὶ Ἀρρ. Ἀνάβ. VII, 24, 2.

[5] Ἀρρ. Ἀνάβ. IV, 7, 4. Curt. VII, 11, 23. Epit. Mett. 17.

[6] Πλούτ. Ἀλέξ. 45.

[7] Ἔφιππ. ἀπόσπ. 3. Πλούτ. Ἀλέξ. 26. Εὐμέν. 6. 8. Ἐραστ. 16, p. 760b. Πολύαιν. V, 44, 5.

[8] Διόδ. XVII, 77, 5. Iust. XII,3, 8. Ἀρρ. Ἀνάβ. VII, 22, 1. Curt. VI, 6, 4. Ἔφιππ. ἔ.ἀ. Epit. Mett. 2. Περὶ τῆς βασιλικῆς ἐν γένει ἐσθῆτος τοῦ Ἀλεξάνδρου βλέπε Berve, ἔ.ἀ. I, 16/7. E. Neuffer, Das Kostüm Alexanders des Gr., Giessen 1929. Wilcken, Alexander 233/4.

[9] Φύλαρχ. παρ' Ἀθην. XII, 537d. 539d. Αἰλιαν. π. ἱστ. IX. Πολύαιν. IV, 3, 24. Βλ. Birt, Alexander der Gr. 162. E. Neuffer, ἔ.ἀ. 35 κέ. Kaerst, ἔ.ἀ. I³, 418 κέ.

[10] Πλούτ. Ἀλέξ. 20.

[11] Κατὰ τὸν Schachermeyr, ἔ.ἀ. 303, εἰς τοὺς Ἀνατολίτας τὴν προσκύνησιν ἐπέβαλλε πρὸ παντὸς ἡ ἀπαίτησις τῆς καλῆς συμπεριφορᾶς.

[12] Ἀρρ. Ἀνάβ. IV, 10-12. Πλούτ. Ἀλέξ. 53-54. Curt VIII, 5, 21. Iust. XII, 7. 3.

ποτε δὲ ἐπανῆλθεν μετὰ ταῦτα[1]. Τοὺς ἄλλους ὅμως τύπους τῆς περσικῆς μοναρχίας διετήρησε μέχρι τοῦ θανάτου του.

Διὰ τῆς εἰσαγωγῆς τῆς προσκυνήσεως καὶ τῆς ἐθιμοτυπίας τῆς περσικῆς αὐλῆς καὶ ἄλλων ἀσιατικῶν συνηθειῶν ὁ Ἀλέξανδρος, ὅπως εἴδομεν, ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἐξύψωσιν τοῦ γοήτρου τοῦ βασιλέως πρὸς ἑδραίωσιν τῆς κυριαρχίας του ἐπὶ τῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς. Ἀλλ' ὅ,τι ἴσχυε διὰ τοὺς λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ εἰσαχθῇ καὶ εἰς τὴν Δύσιν. Οὔτε εἰς τὴν Ἑλλάδα οὔτε εἰς τὴν Μακεδονίαν ἠδύνατο ὁ Ἀλέξανδρος νὰ ἐμφανισθῇ ὡς βασιλεὺς τῆς Ἀσίας καὶ μάλιστα μὲ ἀνατολικὰς συνηθείας καὶ ἀντιλήψεις. Εἰδικώτερον τὴν Ἑλλάδα οὔτε καὶ ὡς βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας ἠδύνατο νὰ κυβερνᾷ. Ἡ δὲ ἰδιότης του ὡς ἡγεμόνος τοῦ Κορινθιακοῦ συνδέσμου δὲν ἐξησφάλιζε τὴν κυριαρχίαν του ἐπὶ τῶν ἑλληνικῶν πόλεων, ὄχι μόνον διότι εἰς τὸν σύνδεσμον δὲν περιελαμβάνοντο ὅλαι αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις, ἀλλὰ πρὸ παντὸς διότι ἡ ἀποστολή του ὡς στρατηγοῦ - αὐτοκράτορος τῶν Ἑλλήνων εἶχε τὴν ἔννοιαν τῆς προσωρινότητος, μέχρι δηλ. τῆς ἀποπερατώσεως τοῦ κατὰ τῶν Περσῶν πολέμου. Ὁ ἴδιος μάλιστα μετὰ τὴν κατάληψιν (330 π.Χ.) τῆς τελευταίας περσικῆς πρωτευούσης, τῶν Ἐκβατάνων, διὰ τῆς ἀπολύσεως τῶν ἑλληνικῶν συμμαχικῶν τμημάτων τοῦ στρατοῦ του ἐθεώρησε λήξασαν τὴν ἀποστολήν του. Ἔκτοτε[2] μικρὰν σημασίαν ἔδιδεν εἰς τὸ συνέδριον καὶ ἐν τέλει τὸ ἠγνόησεν, ὅταν τὸ 324 π.Χ. ἔδωσε τὴν ἐντολὴν τοῦ ἐπαναπατρισμοῦ τῶν ἐξορίστων εἰς τὰς ἑλληνικὰς πόλεις. Οὕτως ὁ Ἀλέξανδρος ἀπὸ ἡγεμὼν τοῦ Πανελληνίου συνεδρίου

Ἡ προσκύνησις ἦτο παμπαλαία ἀνατολικὴ συνήθεια, ἡ ὁποία εἰς τοὺς Πέρσας εἰσήχθη ὑπὸ τοῦ Κύρου τοῦ πρεσβυτέρου (Ἡρόδοτ. III, 86. VII, 136. VIII, 118. Ξενοφ. Κύρ. παιδ. VIII, 3, 14), ἀπὸ τῶν νεωτέρων δὲ Περσῶν παραληφθεῖσα ὑπὸ τοῦ Διοκλητιανοῦ εἰς τοὺς Ρωμαίους.

[1] Οὔτε οἱ ἑλληνιστικοὶ μονάρχαι εἰσήγαγον κατόπιν τὴν προσκύνησιν, ἀλλ' οὔτε καὶ οἱ Ρωμαῖοι αὐτοκράτορες μέχρι τοῦ Διοκλητιανοῦ. Περὶ τῆς προσκυνήσεως ἐν γένει, ἡ ὁποία πολλάκις ἀπησχόλησε τοὺς νεωτέρους ἐρευνητάς, βλέπε: Ed. Meyer, Alexander der Grosse u. die absolute Monarchie 314 κέ. καὶ Geschichte des Altertums IV³, 1, 36. Birt, Alexander 440 κέ. (βλ. καὶ 187 κέ.). Berve, Das Alexanderreich II, 191 κέ., ἀρ. 408. Kaerst, ἔ.ἀ. I³, 444 κέ. Wilcken, Alexander der Gr. 157 κέ. E. Taylor, The «proscynesis» and the Hellenistic Ruler Cult ἐν J.H.St. 47 (1927) 53 κέ. R. Andreotti, Il problema politico di Alexandro Magno 1933. 142, παρτ. 2. G. G. Richards, Cl. Rev. 48 (1934) 168 κέ. Br. Meissner, Der Kuss im alten Orient ἐν S-B Berl. Akad. 1934, ἀρ. XXVIII, 922 κέ. A. Alföldi, Rh. Mus. 49 (1934) 40 κέ. E. Altheim, Alexandre et l' Asie 112 κέ. Schachermeyr, Alexander 318 κέ. Ἀπ. Δασκαλάκη, Ἡ θεοποίησις τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου καὶ τὰ σχέδια ἑλληνοασιατικῆς αὐτοκρατορίας 86 κέ. A. P. Burn, Ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος καὶ ἡ ἑλληνιστικὴ αὐτοκρατορία (ἑλλην. μετάφρασις) 1963, 178 κέ.

[2] Βλ. U. Wilcken, Alexander der Grosse u. der Korinthische Bund ἐν S-B Preuss. Akad. 1922, 113 κέ. 117.

μετεβάλλετο εἰς κυρίαρχον τῶν ἑλληνικῶν πόλεων. Τοῦτο φυσικὸν ἦτο νὰ προκαλέσῃ σφοδρὰς ἀντιδράσεις ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων, τὰς ὁποίας ὅμως ὁ Ἀλέξανδρος, ἔχων κατὰ νοῦν νέα μεγαλεπήβολα σχέδια, ἤθελεν ὁπωσδήποτε νὰ ἀποφύγῃ. Ἐσκέφθη λοιπὸν νὰ ἐφαρμόσῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα κάτι ἀνάλογον μὲ αὐτό, ποὺ ἔπραξεν εἰς τὴν Ἀνατολήν. Ἐκεῖ ἐνίσχυσε τὸν θεσμὸν τῆς ἀσιατικῆς βασιλείας του διὰ τῆς εἰσαγωγῆς ἀνατολικῶν συνηθειῶν καὶ ἀντιλήψεων, ἐδῶ θὰ ἐξύψωνε τὴν προσωπικότητά του διὰ τῆς θεοποιήσεως. Ἔτσι οἱ Ἕλληνες ὅ,τι θὰ ἠρνοῦντο εἰς τὸν βασιλέα Ἀλέξανδρον, δὲν θὰ ἐτόλμων νὰ μὴ τὸ πράξουν διὰ τὸν θεὸν Ἀλέξανδρον. Ἡ θεοποίησις δὲ θνητῶν καὶ ἡ ἀπονομὴ θείων τιμῶν εἰς ἀνθρώπους, ποὺ εὐηργέτησαν τοὺς συγχρόνους των ἢ ἔπραξαν ἔργα ὑπεράνθρωπα, ἢ εἰς οἰκιστὰς πόλεων, δὲν ἦτο ἀσύνηθές τι εἰς τὴν ἑλληνικὴν σκέψιν[1].

Ὁ μυθικὸς ἥρως Ἡρακλῆς ἔλαβε θέσιν μεταξὺ τῶν Ὀλυμπίων θεῶν μετὰ τὸν θάνατόν του διὰ τὴν ἀρετήν[2], κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς δὲ χρόνους ὁ Λύσανδρος ἐτιμήθη ζῶν ὑπὸ τῶν εὐεργετηθέντων ὑπ' αὐτοῦ ἀριστοκρατικῶν τῆς Σάμου καὶ τῶν ἰωνικῶν πόλεων ὡς θεὸς διὰ βωμῶν καὶ παιάνων[3], ὁ Κλέαρχος, ὁ τύραννος τῆς ποντιακῆς Ἡρακλείας (363-352 π.Χ.), ἐτιμήθη ὁμοίως ὑπὸ τῶν ὑπηκόων του ὡς υἱὸς τοῦ Διός[4], τέλος ὁ πατὴρ τοῦ Ἀλεξάνδρου Φίλιππος κατ' ἐπίδρασιν ἑλληνικὴν κατὰ τὰς ἑορτὰς τῶν γάμων τῆς θυγατρός του ἐτοποθέτησε τὸν ἀνδριάντα του μεταξὺ τῶν ἀγαλμάτων τῶν δώδεκα θεῶν, ἀναδεικνύων οὕτως ἑαυτὸν *σύνθρονον* τῶν Ὀλυμπίων θεῶν[5], εἰς δὲ τὴν

---

[1] Ἱστορικοί τινες οὐχὶ ὀρθῶς πιστεύουν ὅτι ἡ θεοποίησις τοῦ Ἀλεξάνδρου ὡς καὶ ἡ ἑλληνιστικὴ λατρεία τῶν βασιλέων ἐπηρεάσθη ἀπὸ ἀσιατικὰς καὶ ἐν γένει ἀνατολικὰς ἀντιλήψεις. Βλ. G r u p p e, Griechische Mythologie u. Religionsgeschichte 1499 κέ. L i e t z m a n n, Der Weltheilland 1909, 11.

[2] Ἰσοκρ. V, 132: *ὃν* (Ἡρακλέα) *ὁ γεννήσας διὰ τὴν ἀρετὴν εἰς θεοὺς ἀνήγαγε.*

[3] Δοῦρις παρὰ Πλουτ. Λύσανδρ. 18. Βλ. E. K o r n e m a n n, Zur Geschichte der antiken Herrscherkulte ἐν Klio 1 (1901) 54. E d. M e y e r, ἔ.ἀ. 305. A. D. N o c k, Harv. Stud. in Cl. Philol. 41 (1930) 60. U. W i l c k e n, Alexander 197. J. Smit, Leven van Lysander εἰς Σχόλια Πλουτάρχου 1939, 176 κέ. M. P. N i l s s o n, Geschichte des griech. Religion. II (1950) 132 κέ. Ἐν τούτοις τινὲς τῶν ἐρευνητῶν διὰ πολλοὺς λόγους ἀμφιβάλλουν, ἂν ὁ Λύσανδρος δύναται νὰ θεωρηθῇ πρόδρομος τῆς ἑλληνιστικῆς λατρείας τῶν βασιλέων, ἢ οὐδεμίαν σημασίαν δίδουν εἰς τὴν μαρτυρίαν τοῦ Δούριδος, ἱστορικοῦ μετριωτάτης ἀξίας (Βλ. F r. T a e g e r, Hermes 72 (1937) 358, πρτ. 4. W. W. T a r n, ἔ.ἀ. II, 360, ὑποσημ. 3 καὶ Ἀ π. Δ α σ κ α λ ά κ η, ἔ.ἀ. 150). Ἀσχέτως πρὸς τὴν ἄποψιν ταύτην, ἡ ὁποία νομίζομεν ὅτι δὲν εἶναι ὀρθή, ἡμᾶς δὲν ἐνδιαφέρει, ἂν τὸ παράδειγμα τοῦ Λυσάνδρου ἐπέδρασεν ἀμέσως ἢ ἐμμέσως εἰς τὴν θεοποίησιν τῶν ἑλληνιστικῶν βασιλέων, ἀλλ' ἂν τοῦτο δύναται νὰ θεωρηθῇ ἐκδήλωσις τῆς ἑλληνικῆς σκέψεως περὶ θεοποιήσεως ἀνθρώπων.

[4] Σούδα λεξικὸν ἐν λ. Κλέαρχος. Iust. XVI, 5, 8-12.

[5] Διοδ. XVI, 92, 5. Περὶ τῆς σημασίας, τὴν ὁποίαν εἶχεν ὁ Φίλιππος διὰ τὴν λατρείαν τῶν βασιλέων τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων, βλέπε A. M o m i g l i a n o, Filippo il Macedone, Saggio nela storia greca del IV seculo av. Cr., Firenze 1934, 177 κέ.

Ἔφεσον ἐστήθη ὁμοίως εἰκών του ὑπὸ τῶν ὀπαδῶν του ἐντὸς τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος, ἔνθα προσεφέροντο εἰς αὐτὸν θεῖαι τιμαί. Αὐτὸς ὁ Ἰσοκράτης, προτρέπων τὸν Φίλιππον εἰς τὸν κατὰ τῶν Περσῶν πόλεμον, ἔλεγεν ὅτι, ἂν ἀναγκάσῃ τοὺς βαρβάρους νὰ εἰλωτεύουν εἰς τοὺς Ἕλληνας καὶ τὸν μέγαν βασιλέα νὰ ἐκτελῇ ὅ,τι αὐτὸς προστάττει, τότε δὲν μένει τίποτε ἄλλο εἰς αὐτὸν παρὰ νὰ γίνῃ θεός[1]. Ἂν λοιπὸν αὐτοὶ καὶ ἄλλοι ἔτυχον θείων τιμῶν ἀπὸ τοὺς συγχρόνους των, διατὶ εἰς τὸν Ἀλέξανδρον, ὅστις καὶ κτίστης πολυαρίθμων πόλεων ἔγινε καὶ ἔργα ὑπεράνθρωπα ἔπραξε, νὰ μὴ ἀπονεμηθοῦν ἰσόθεοι τιμαὶ καὶ νὰ μὴ ἀναγνωρισθῇ ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας ὡς θεός.

Τάσεις περὶ ἀποθεώσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου, τ.ἔ. περὶ τῆς θείας ἀποστολῆς του, ἐξεδηλώθησαν ἤδη ἐν ἀρχῇ ἀκόμη τῆς ἀσιατικῆς του ἐκστρατείας, ὅταν κατὰ τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἄμμωνος εἰς τὴν ὄασιν Σίβα (ἔαρ τοῦ 331 π.Χ.) ὁ προφήτης τοῦ θεοῦ (ὁ μέγας ἀρχιερεὺς) τὸν ἐχαιρέτησε ὡς υἱὸν τοῦ Ἄμμωνος - Διὸς[2] καὶ τὸ μαντεῖον τοῦ Ἀπόλλωνος εἰς τὰ Δίδυμα τῆς Μιλήτου διεκήρυξε τὴν ἐκ τοῦ Διὸς καταγωγήν του[3]. Τὸν θρῦλον αὐτὸν ὁ Ἀλέξανδρος, ἂν καὶ ὁ ἴδιος δὲν ἔτρεφεν αὐταπάτας περὶ τῆς θείας προελεύσεώς του[4], ἐν τούτοις διὰ πολιτικοὺς λόγους εὐχαρίστως ἔβλεπε νὰ διαδίδεται. Τοῦτο ἦτο τὸ πρῶτον στάδιον τῆς πολιτικῆς τῆς ἀποθεώσεώς του. Ὅσον ὅμως ἡ συνείδησις τῆς ὑπερανθρώπου καὶ θείας δυνάμεώς του ἐμεγάλωνε καὶ τὰ κοσμοκρατορικά του σχέδια ὁλονὲν ὡρίμαζον, δὲν τὸν ἱκανοποίει πλέον ἡ θεία καταγωγή του, ἤθελεν ὁ ἴδιος νὰ εἶναι θεός, τοσούτῳ μᾶλλον, καθ' ὅσον, ἐπιστρέφων ἐκ τῆς νικηφόρου Ἰνδικῆς ἐκστρατείας, προσήγγιζε πρὸς τὸν ἑλληνικὸν κόσμον, τὸν ὁποῖον μόνον διὰ τῆς ὑποταγῆς του εἰς τὴν θείαν δύναμίν του ἤλπιζεν ὅτι θὰ συνεκράτει εἰς πειθαρχίαν καὶ θὰ ἠμπέδωνε τὴν νομιμοφροσύνην του. Οὕτω τὸ 324 π.Χ. ὁ Ἀλέξανδρος ἐξεδήλωσε τὴν ἐπιθυμίαν του[5], ἴσως μέσῳ τοῦ συνεδρίου τῆς

---

[1] Ἰσοκρ. Ἐπιστ. Γ'. 5. Περὶ τῆς γνησιότητος τῆς ἐπιστολῆς βλέπε P. Wendland, Nachr. Gött. Gesel. 1910, 177 κέ. καὶ F. R. Wüst, Philipp II. von Makedonien u. Griechenland, München 1938, 171, 2.

[2] Διόδ. XVII, 51, 2-4. Πλούτ. Ἀλέξ. 28. 33. Curt. IV, 7, 25-28. Iust. XI, 11. Βλ. Wilcken, Alexander 118/9. F. Oertel, Zur Ammonsohnschaft Alexanders ἐν Rh.Mus.N.F. 89 (1940) 66-74. W. W. Tarn, Alexander II, 347-359.

[3] Καλλισθ. (ἀποσπ. 36. 37, Scr. rer. Alex. 26 κέ.) παρὰ Στράβ. XVII, 43.

[4] Πλούτ. Ἀλέξ. 28, 2. Βλ. Κ. Παπαρρηγοπούλου, Ἱστορία (1925) II, 92/3 Ed. Meyer, ἔ.ἀ. 304. Ἀπ. Δασκαλάκη, ἔ.ἀ. 156/7.

[5] Τὸ πρόβλημα, ἂν ὁ ἴδιος ὁ Ἀλέξανδρος ἀπῄτησε τὴν ἀπόδοσιν θείων τιμῶν ἢ οἱ Ἕλληνες τῆς μητροπολιτικῆς Ἑλλάδος τὸ ἐζήτησαν, ἀκόμη εἶναι ἀμφισβητούμενον. Οἱ παλαιότεροι ἱστορικοὶ (D. Hogarth, The Deification of Alexander the Great ἐν Hist. Rev. 3 (1887) 317 κέ. B. Niese, Hist. Zeitschr. 79 (1897) 13 κέ. Kornemann, ἔ.ἀ. 57 κέ.) διετύπωσαν ἐναντίον τῆς ὑπὸ τοῦ Droysen, Alexander der Gr. 463

Κορίνθου πρὸς ὅλας τὰς ἑλληνικὰς πόλεις[1], νὰ περιληφθῇ μεταξὺ τῶν θεῶν των καὶ νὰ ἀποδοθοῦν θεῖαι τιμαὶ εἰς αὐτόν. Αἱ πλεῖσται τῶν πόλεων μὲ ἀσθενεῖς ἀντιδράσεις τῶν ἀντιμακεδονικῶν στοιχείων ἔσπευσαν ἀμέσως νὰ συμμορφωθοῦν πρὸς τὴν ἐπιθυμίαν του αὐτὴν[2] καὶ τὸ ἑπόμενον ἔτος ἀντιπρόσωποι αὐτῶν καταφθάσαντες εἰς τὴν Βαβυλῶνα ἐνεφανίσθησαν πρὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐστεφανωμένοι καὶ ἐστεφάνωσαν αὐτὸν μὲ χρυσοῦς στεφάνους ὡς θεωροὶ ὡσὰν νὰ ἐπρόκειτο περὶ θεοῦ[3]. Ἡ θεοποίησις τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀφεώρα, ὡς ἐλέχθη, εἰς τοὺς Ἕλληνας μόνον, ὄχι δὲ καὶ εἰς

(Ἔκδ. Kröners Taschenbuch, Bd. 87), ἐκπροσωπουμένης ἀπόψεως τὴν γνώμην ὅτι ἡ ἀπόδοσις θείων τιμῶν προεκλήθη ἐξ ἐλευθέρας πρωτοβουλίας τῶν Ἑλλήνων καὶ ὄχι κατ' ἀπαίτησιν τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ἐν τούτοις οἱ πλεῖστοι τῶν νεωτέρων ἐρευνητῶν πιστεύουν ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος μετὰ τὴν ἐπιστροφήν του ἐκ τῶν Ἰνδιῶν ἀπήτησε τοῦτο ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας. Οὕτως ὁ Kaerst ἀποφαίνεται ὅτι αἱ ἀποφάσεις τῶν ἑλληνικῶν πόλεων νὰ τιμήσουν τὸν Ἀλέξανδρον ὡς θεὸν ἐβασίζοντο ἐπὶ τῆς πολιτικῆς τοῦ ἰδίου βασιλέως (Forschungen 26. Studien zur Entwicklung u. theoretischen Begründung der Monarchie im Altertum, München Leipzig 1898, 38 καὶ Geschichte des Hellenismus I³, 484 καὶ ὑποσημ. 1). Ὁ Ed. Meyer (ἔ.ἀ. 330, ὑποσημ. 2) λέγει ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος μετὰ τὴν ἐπιστροφήν του ἐκ τῶν Ἰνδιῶν τὸ 324 π.Χ. προέβη εἰς τὴν τελευταίαν ἐνέργειαν: ἀπήτησεν ἀπὸ τὰς ἑλληνικὰς πόλεις νὰ τὸν περιλάβουν μεταξὺ τῶν θεῶν τῶν κοινοτήτων των. Ὁμοίως καὶ ὁ Berve (Alexanderreich I, 98) δὲν ἀμφιβάλλει ποσῶς ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος τὸ 324 διὰ τοῦ Νικάνορος ἀπηύθυνεν ἐπισήμως τὴν ἀπαίτησιν νὰ τοῦ ἀποδώσουν θείας τιμάς. Πραγματείας περὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ σημειοῦμεν προσέτι τὰς κάτωθι: Beurlier, ἔ.ἀ. 70 κέ. Jaeger, Preuss. Jahrb. 70, 100. Radet, Revue des Universités de Midi 1895, 129 κέ. Kornemann, Klio 1 (1901) 56 κέ. Masperо, Bibliothèque d' Égyptiologie 38, 268 κέ. R. v. Pöhlmann, Griech. Geschichte u. Quellenkunde, München 1914, 305 κέ. Wilamowitz, Alexander der Gr., Kriegsvortrag, Marburger Akademie Reden. Nr. 34, Marburg 1916. 20 καὶ Männer die Geschichte machen. Kaerst, Alexander der Gr. ἐν Die Meister in der Politik, Stuttgart 1923, 60 κέ. Herzog-Hauser, RE Supplb. IV, 808-810. G. Colin, Demosthènes et l' affaire d' Harpale ἐν REG 38 (1925) 306 κέ. P. Schnabel, Klio 19 (1925) 113 κέ. Berve, Klio 21 (1927) 179 κέ. καὶ Griech. Geschichte II, 201. W. Vollgraff, Le péan delphique à Dionysos ἐν BCH 51 (1927) 423 κέ. Wilcken, Alexander der Grosse 196 κέ. 254 κέ. καὶ Zur Entstehung des hellenistischen Königskultes ἐν S-B Preuss. Akad. 28 (1938) 303 κέ. Weigall, Alexandre 415 κέ. G. De Sanctis, Riv. di Fil. N. S. 18 (1940) 1 κέ. Schachermeyr, Alexander der Gr. 433-438. 481-486. W. W. Tarn, Alexander the Great II, 347-373. A. R. Burn, ἔ.ἀ. 223.

[1] Kaerst, Geschichte des Hellenismus I³, 484. Wilcken, Alexander der Gr. und der Korinthische Bund 117 καὶ Alexander der Grosse 200.

[2] Ὑπερείδ. Κατὰ Δημοσθ. 31. Δείναρχ. Κατὰ Δημοσθ. 94. Πλούτ. Λακων. ἀποφθ. 219e. Βίοι Γ' ρητ. (Λυκοῦργος 22) 842d. Πολιτ. παραγγ. 8, 6, p. 804b. καὶ Ἀθήν. VI, 251a. Αἰλιαν. π. ἱστ. II, 19. Valer. Maxim. VII, 2 ext. 13. Διογέν. Λαέρτ. VI, 63. Πρβ. καὶ Ἀθήν. VI, 251a. Αἰλιαν. π. ἱστ. V, 12. Πολύβ. XII, 12b, 3.

[3] Ἀρρ. Ἀνάβ. VII, 23, 2: *καὶ πρεσβεῖαι δὲ ἐν τούτῳ ἐκ τῆς Ἑλλάδος ἧκον, καὶ τούτων πρέσβεις αὐτοί τε ἐστεφανωμένοι Ἀλεξάνδρῳ προσῆλθον καὶ ἐστεφάνουν αὐτὸν στεφάνοις χρυσοῖς, ὡς θεωροὶ δῆθεν ἐς τιμὴν θεοῦ ἀφιγμένοι.*

τοὺς Μακεδόνας. Οὗτοι, μὴ ἐξοικειωμένοι πρὸς τὴν ἑλληνικὴν ἀντίληψιν περὶ ἀποθεώσεως θνητῶν, δὲν θὰ ἐδέχοντο ἀδιαμαρτυρήτως ταύτην. Πράγματι δὲ οἱ Μακεδόνες ἐν Μακεδονίᾳ ὄχι μόνον τὸν Ἀλέξανδρον δὲν ἐτίμησαν ὡς θεόν[1], ἀλλ' οὔτε καὶ μετὰ ταῦτα κατὰ τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους τοὺς ἄλλους βασιλεῖς των[2]. Ἔπειτα θεοποίησις ἢ ἐξύψωσις τοῦ γοήτρου τοῦ βασιλέως ὡς μέτρον πολιτικὸν οὐδὲν νόημα εἶχε, καθ' ὅσον οἱ Μακεδόνες ἦσαν ἀνέκαθεν *φιλοβασίλειοι*, τώρα δὲ καὶ φιλαλέξανδροι. Ἂν ὁ Ἀλέξανδρος τὴν λατρείαν αὐτὴν τοῦ προσώπου του εἶχε κατὰ νοῦν νὰ καταστήσῃ κρατικήν, δηλ. τὴν θεοποίησίν του νὰ ἐπεκτείνῃ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων λαῶν τῆς αὐτοκρατορίας του, λόγῳ τοῦ προώρου θανάτου του δὲν ἠμποροῦμεν νὰ εἴπωμέν τι μὲ βεβαιότητα.

Ποία ἦτο ἡ στάσις τοῦ Ἀριστοτέλους ἔναντι τῆς πολιτικῆς αὐτῆς τοῦ Ἀλεξάνδρου, οὐδεμίαν ρητὴν μαρτυρίαν ἔχομεν. Ἂν ὅμως λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι οὗτος εἰς τὰ Πολιτικά του III, 1284a, 3 κέ. τὴν ἰσχυρὰν καὶ μεγάλην προσωπικότητα, ἡ ὁποία ἐν τῇ πολιτείᾳ ὑπερέχει ὅλων τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, θεωρεῖ ὡς θεὸν μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων[3], πρέπει νὰ συμπεράνωμεν ὅτι αὐτός, ὅπως καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν Ἑλλήνων, δὲν θὰ ἦτο ἀντίθετος πρὸς τὴν ἀποθέωσιν τοῦ Ἀλεξάνδρου[4]. Θὰ ἀπεδοκίμαζεν ὅμως αὐτήν, ἂν ὁ Ἀλέξανδρος ἤθελε τὴν χρησιμοποιήσει ὡς μέσον, ἵνα μεταβάλῃ ὅλους τοὺς ὑπηκόους του εἰς δούλους, ἐξομοιώνων οὕτω τοὺς Ἕλληνας μὲ τοὺς βαρβάρους.

Ἐκεῖνο ὅμως, τὸ ὁποῖον ὁ Ἀλέξανδρος ἤλπιζεν ὅτι θὰ ἔφερε τὴν εἰρήνευσιν τὴν ὁριστικὴν εἰς τὴν ἐπικράτειάν του καὶ μονίμως θὰ ἠσφάλιζε τὴν κυριαρχίαν του εἰς τὰς καταληφθείσας περιοχάς, ἦτο ἡ πολιτικὴ τῆς συμφιλιώσεως καὶ ἀναμίξεως τῶν λαῶν, τ.ἔ. τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν ἰρανι-

---

[1] Εἰς ἄρθρον τοῦ Σούδα (ἐν λ. Ἀντίπατρος), προερχόμενον πιθανῶς ἐκ τῆς ἀποσπασματικῶς διασωθείσης ἱστορίας τῶν διαδόχων τοῦ Ἀρριανοῦ (βλ. Köhler, S-B Berl. Akad. phil. hist. Klass. 1890, 555 κέ. καὶ Kaerst, RE I, 2504), μνημονεύεται ὅτι ὁ ἀντιβασιλεὺς τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐν Μακεδονίᾳ Ἀντίπατρος μόνος ἐκ τῶν διαδόχων δὲν ἤθελε νὰ καλέσῃ τὸν Ἀλέξανδρον θεόν, θεωρῶν τοῦτο ἀσεβές. Βλ. D. Kanatsulis, Antipatros, ein Beitrag zur Geschichte Makedoniens in der Zeit Philipps, Alexanders u. der Diadochen, München 1940, 72.

[2] Βλ. U. Wilcken, ἔ.ἀ. 256/7. Ἡ Ἀλεξανδρολατρεία εἰς τὴν Μακεδονίαν εἰσήχθη μόνον κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς αὐτοκρατορικοὺς χρόνους μετὰ τῆς αὐτοκρατορολατρείας, ἡ ὁποία ἠσκεῖτο ὑπὸ τοῦ κοινοῦ τῶν Μακεδόνων. Βλ. Δ. Κανατσούλη, Τὸ κοινὸν τῶν Μακεδόνων, Μακεδονικὰ 3 (1956) 43 κέ..

[3] *«ὥσπερ θεὸν ἐν ἀνθρώποις εἰκὸς εἶναι τὸν τοιοῦτον»*.

[4] Ὅτι ἡ ἀπαίτησις τοῦ Ἀλεξάνδρου περὶ ἀπονομῆς θείων τιμῶν δὲν ἐξένιζε τὸν Ἀριστοτέλη φαίνεται ἐκ τούτου, ὅτι τὸν ἀξιωματικὸν τοῦ Ἀλεξάνδρου Νικάνορα τὸν Σταγειρίτην, τὸν φέροντα τὴν διαταγὴν τοῦ βασιλέως πρὸς τὰς ἑλληνικὰς πόλεις (Διόδ. XVIII 8, 4) περὶ ἐπαναπατρισμοῦ τῶν ἐξορίστων, μὲ τὴν ὁποίαν συσχετίζεται καὶ ἡ ἀπαίτησις περὶ ἀπονομῆς θείων τιμῶν (βλ. Berve, ἔ.ἀ. I, 97), ἐξέλεξεν ὡς γαμβρὸν τῆς θυγατρός του.

κῆς καταγωγῆς Ἀσιατῶν. Τὴν πλήρη ὁλοκλήρωσιν ἡ πολιτική του[1] αὕτη εὗρεν εἰς τοὺς ὁμαδικοὺς γάμους τῶν Σούσων, ὁπότε 80 ἑταῖροι καὶ 10.000 περίπου Μακεδόνες ἀξιωματικοὶ καὶ στρατιῶται ἐνυμφεύθησαν Περσίδας ἢ ἰρανικῆς καταγωγῆς γυναῖκας[2]. Διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ ὁ Ἀλέξανδρος ἤλπιζεν ὅτι θὰ ἐγεφύρωνε τὸ ὁλονὲν μεγεθυνόμενον χάσμα μεταξὺ τῶν δυσφορούντων Μακεδόνων, διὰ τὴν στρατιωτικὴν ἐξομοίωσιν τῶν Περσῶν μὲ αὐτούς, καὶ τῶν Περσῶν καὶ θὰ ἀποκαθίστα τὴν ὁμόνοιαν καὶ συνδιαλλαγὴν τῶν δύο λαῶν πρὸς ἀντιμετώπισιν πάσης τυχὸν ἐχθρικῆς ἀντιδράσεως τῶν ἄλλων λαῶν τῆς αὐτοκρατορίας. Ἐπίσης προσεδόκα ὅτι οἱ γόνοι ἐκ τῶν γάμων αὐτῶν θὰ ἐχρησίμευον εἰς τὸ μέλλον ὡς ἰθύνουσα τάξις εἰς τὸ νέον κράτος, ἡ ὁποία θὰ ἐνεφορεῖτο ἀπὸ τὰς ἰδικάς του κοινωνικὰς καὶ πολιτικὰς ἰδέας. Ἄλλα σχέδια αὐτοῦ, ὅπως ἦτο ἡ μετατόπισις Εὐρωπαίων εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ τἀνάπαλιν καὶ ἡ ἀνάμιξις αὐτῶν, εὑρέθησαν ἀνεκτέλεστα μετὰ τὸν θάνατόν του εἰς τὰ καταλειφθέντα ἔγγραφα[3].

Ἡ πολιτικὴ ὅμως αὐτὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἔναντι τῶν ἡττημένων φυσικὸν ἦτο νὰ προκαλέσῃ μεγάλον ἀναβρασμὸν εἰς τοὺς ὑπερηφάνους καὶ συντηρητικοὺς Μακεδόνας, τὴν ἀποδοκιμασίαν δὲ τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ πιστεύοντος εἰς τὴν ἀνωτερότητα τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ ὀνειρευομένου μίαν ἡγεμονίαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐφ' ὁλοκλήρου τοῦ κόσμου. Ἡ ἀντίθεσις αὕτη τοῦ Ἀριστοτέλους πρὸς τὴν ἀνατολικὴν πολιτικὴν τοῦ μαθητοῦ του, τὴν ὁποίαν οὗτος βέβαια δὲν ἐτόλμα ἀπροκαλύπτως νὰ ἐκδηλώσῃ, εἰς τὰ συγγράμματά του ὅμως, ἰδίως εἰς «*τὸν Ἀλέξανδρον ἢ ὑπὲρ ἀποίκων*»[4] καὶ «*περὶ βασιλείας*»[5], τὰ ὁποῖα ἀπηύθυνε κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐκστρατείας εἰς τὸν βασιλέα, ἀσφαλῶς θὰ ἄφηνε νὰ διαφαίνεται, προε-

---

[1] Ἡ ἰδέα τῆς ἀναμίξεως τῶν λαῶν φαίνεται ὅτι ἦτο παλαιοτέρα καὶ ὡρίμαζεν εἰς τὸν νοῦν τοῦ Ἀλεξάνδρου βαθμιαίως εὗρε δὲ τὴν πρώτην ἐκδήλωσίν της τὴν ἄνοιξιν τοῦ 327 π.Χ. διὰ τοῦ γάμου του μὲ τὴν Βακτριανὴν Ρωξάνην. Ἀργότερον ὁ Ἀλέξανδρος ἔλαβε καὶ ἄλλας ἀσιάτιδας συζύγους, εἰσάγων οὕτως εἰς τὴν αὐλήν του τὴν ἀνατολικὴν συνήθειαν τῆς πολυγαμίας, τὴν πρεσβυτέραν κόρην τοῦ Δαρείου Στάτειραν (Ἀρρ. Ἀνάβ. VII, 4, 4 (ἐσφαλμένως Βαρσίνη). Διόδ. XVII, 107, 6. Πλούτ. Ἀλέξ. 70. Περὶ τῆς Ἀλεξ. τύχ. II, 6. p. 338d. Iust. XII, 10, 9. Μέμν. IV, 4. Iul. Valer. II, 37. 38. 39) καὶ τὴν νεωτέραν τοῦ προκατόχου τοῦ Δαρείου Ἀρταξέρξου Ὤχου Παρύσατιν (Ἀρρ., ἔ.ἀ. Φωτ. 68b, 8.).

[2] Ἀρρ. Ἀνάβ. VII, 4-8. Διόδ. XVII, 107, 6. Πλούτ. Ἀλέξ. 80. Iust. XII, 10, 9 κέ. Πρβ. καὶ Χάρην παρὰ Ἀθην. XII, 538b κέ.

[3] Περὶ τῆς ὑπάρξεως τοιούτων σχεδίων γνωρίζομεν μόνον ἀπὸ τὸν Ἱερώνυμον εἰς τὸν Διόδωρον XVII, 4. Εἰς τὸν Πτολεμαῖον καὶ τὸν Ἀριστόβουλον παρὰ τῷ Ἀρριανῷ, Ἀνάβ. VII, 1, οὐδὲν ἀπολύτως ἀναφέρεται. Τοῦτο ὅμως δὲν ἀποτελεῖ ἀπόδειξιν, ὥστε νὰ θεωρήσωμεν τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἱερωνύμου ὡς μὴ ἀξιόπιστον.

[4] Διογέν. Λαέρτ. V, 22. Βλ. Koepp, Alexander u. Aristoteles 95.

[5] Διογέν. Λαέρτ., ἔ.ἀ. Cicer. Att. VII, 49, 2.

κάλεσε τὴν ψυχρότητα αὐτοῦ, ἡ ὁποία μέχρι τῆς καταστροφῆς τοῦ Καλλισθένους δὲν εἶχεν ἐκδηλωθῆ. Μετὰ τὸ ἐπεισόδιον ὅμως τοῦ Καλλισθένους ὁ Ἀλέξανδρος, τὸν ὁποῖον αἱ ἀλλεπάλληλοι συνωμοσίαι εἶχον καταστήσει ἤδη καχύποπτον καὶ διὰ τὸν ὁποῖον πᾶσα ἀντίδρασις κατὰ τῆς ἀνατολικῆς του πολιτικῆς ἦτο ἀντίδρασις κατ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου, ἤρχισε νὰ ὑποπτεύεται[1] καὶ αὐτὸν τὸν Ἀριστοτέλη, μὲ τὸν ὁποῖον εἰς στενὴν ἐπιστημονικὴν ἐπαφὴν εὑρίσκετο ὁ Καλλισθένης, καὶ ἐσκέφθη πρὸς στιγμὴν νὰ παραπέμψῃ καὶ τοὺς δύο εἰς τὸ συνέδριον τῆς Κορίνθου, ἵνα δικασθοῦν[2]. Βεβαίως ἡ ἀπόφασις αὐτή, ἡ ὁποία ἐλήφθη εἰς μίαν στιγμὴν παραφόρου ἐξάψεως, οὐδέποτε ἐξετελέσθη, ἐν τούτοις ὅμως ὁ Ἀλέξανδρος δὲν ἔπαυσεν εἰς τὸ ἑξῆς νὰ θεωρῇ καὶ τὸν Ἀριστοτέλη ὅτι ἀνῆκεν εἰς τοὺς ἀντιδραστικοὺς κατὰ τοῦ πολιτικοῦ του προγράμματος κύκλους, τοσοῦτον μᾶλλον καθ' ὅσον οὗτος εὑρίσκετο εἰς στενὰς σχέσεις μὲ τὸν ἐν Εὐρώπῃ ἀντιβασιλέα του Ἀντίπατρον[3], τὸν κυριώτερον ἀντιπρόσωπον τῆς φιλιππικῆς παραδόσεως καὶ ἀντιτιθέμενον σφοδρῶς κατὰ τῆς ἀνατολικῆς του πολιτικῆς[4]. Εἰς τὴν ὕπαρξιν δὲ τῶν σχέσεων αὐτῶν ἐστηρίχθη καὶ ἡ εὐρέως διαδοθεῖσα κατόπιν φήμη περὶ δηλητηριάσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου ὑπὸ τοῦ Ἀντιπάτρου ἐν συνεννοήσει μὲ τὸν Ἀριστοτέλη, μία φήμη, ἡ ὁποία διὰ πολιτικοὺς λόγους ἐχαλκεύθη εἰς τὸ περιβάλλον τῆς Ὀλυμπιάδος καὶ διεδόθη ὑπὸ τῆς ἰδίας, ἀργότερον δὲ διὰ λόγους ἀντιζηλίας πρὸς τὴν Περιπατητικὴν Σχολὴν συμπεριελήφθη ἀπὸ τὰς σπερμολόγους φιλοσοφικὰς Σχολὰς καὶ εἰς τὴν φιλολογικὴν παράδοσιν[5].

Καὶ ἡ μὲν ἀνατολικὴ πολιτικὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου μὲ τὸν πρόωρον θάνατόν του ἀπέτυχεν κατὰ τὸ πλεῖστον, διότι οἱ διάδοχοί του οὔτε τὴν διάθεσιν εἶχον ἀλλ' οὔτε καὶ τὴν δύναμιν νὰ συνεχίσουν τὸ γιγαντιαῖον ἔργον τοῦ μεγάλου Μακεδόνος. Ἀλλὰ τὸ ἰδεῶδες τοῦ Ἀριστοτέλους, νὰ ἡγεμο-

---

[1] Χάρης παρὰ Πλουτ. Ἀλέξ. 55. Valer. Maxim. VII, 2. Δίων Χρυσόστ. LXIV, 328. Διογέν. Λαέρτ. V, 4 κέ. Βλ. D. Kanatsulis, Antipatros 73 κέ.

[2] Πλούτ. Ἀλέξ. 58. Πρβ. καὶ Δίων Χρυσόστ. LXIV, 598. Βλ. H. Berve, Das Alexanderreich II, 73, ἀρ. 135.

[3] Πρβ. τὸ ἐπεισόδιον Κασσάνδρου - Ἀλεξάνδρου (Πλούτ. Ἀλέξ. 74), ἔνθα ἐκστομίζονται ἐκ μέρους τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀπειλητικαὶ φράσεις κατὰ τοῦ Ἀριστοτέλους *«ταῦτα ἐκεῖνα σοφίσματα τῶν Ἀριστοτέλους εἰς ἑκάτερον τῶν λόγων οἰμοζομένων»*. Βλ. D. Kanatsulis, Antipatros 70. 73/4. Τὸν Ἀντίπατρον ὁ Ἀριστοτέλης διώρισεν πρὸ τοῦ θανάτου ἐκτελεστὴν τῆς διαθήκης του. Διογ. Λαέρτ. V, 9.

[4] Kanatsulis, ἔ.ἀ. 74 κέ.

[5] Ἀρρ. Ἀνάβ. VII, 27, 1 κέ. Πλούτ. Ἀλέξ. 77, τοῦ ἰδίου Περὶ τῶν δέκα ρητ. IX, p. 894 κέ. Διόδ. XVII, 117, 5. 118, 1 κέ. Curt. X, 10, 14. Παυσαν. VIII, 18, 6. Plin. n. hist. XXX, 149. Ζωναρ. IV, 14. Πρβ. W. Hoffmann, Das literarische Portrait Alexanders des Gr., Diss. Leipzig 1907, 4. P. Gorsen, Philol. 74, 9/10. Berve, ἔ.ἀ. II, 74.

νεύσῃ ὁ Ἑλληνισμὸς τοῦ κόσμου, ἂν δὲν ἐπραγματοποιήθη, ὅπως τὸ ἤθελεν αὐτός, ἐν μέρει ὅμως εὗρε τὴν πραγμάτωσίν του εἰς τὴν διὰ τῆς ἐκστρατείας τοῦ μαθητοῦ του διάδοσιν τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ εἰς τὰς ἀπωτάτας χώρας τῆς Ἀσίας. Ἔκτοτε ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς μέχρι τοὐλάχιστον τῆς γραμμῆς τοῦ Εὐφράτου, τῆς γραμμῆς ἐκείνης, ποὺ κατὰ περίεργον σύμπτωσιν ὁ Δαρεῖος ἄλλοτε ἐπρότεινεν εἰς τὸν Ἀλέξανδρον νὰ παραχωρήσῃ, ὅταν ἔβλεπε καταρρέουσαν τὴν αὐτοκρατορίαν του, διετηρήθη ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας ἀκμαιότατος. Καὶ τοῦτο ἀσφαλῶς πρέπει νὰ ἀποδώσωμεν εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἀριστοτέλους, ὁ ὁποῖος πολὺ ἐνωρὶς ἐφρόντισε νὰ ἐμφυσήσῃ εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ μαθητοῦ του τὴν ἀγάπην καὶ τὸν θαυμασμὸν πρὸς τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμὸν καὶ τὴν ἑλληνικὴν διανόησιν.

Ποία ὑπῆρξεν ἡ σημασία καὶ ἡ ἐπίδρασις, τὴν ὁποίαν ἤσκησεν ὁ Ἀλέξανδρος εἰς τὴν ἐξέλιξιν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ τοῦ πολιτισμοῦ καὶ γενικώτερον εἰς τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν, πολλὰ τὰ δέοντα ἔχουν λεχθῆ ὑπὸ νεωτέρων καὶ παλαιοτέρων ἐρευνητῶν, ἡμετέρων καὶ ξένων[1]. Οὐχὶ μικροτέρα ὅμως ὑπῆρξεν ἡ σημασία αὐτοῦ καὶ διὰ τὸν μετὰ τρεῖς αἰῶνας ἐμφανισθέντα Χριστιανισμόν. Ὁ Χριστιανισμὸς βέβαια τὴν ἀξίαν καὶ δύναμίν του ἤντλει ἀπὸ τὰ ὑψηλὰ διδάγματα καὶ τὸ βαθὺ περιεχόμενον τῶν ἰδεῶν του, δὲν πρέπει ὅμως νὰ παραγνωρισθῇ ὅτι καὶ ἐξωτερικοὶ παράγοντες πολὺ συνετέλεσαν κατὰ τοὺς πρώτους τοὐλάχιστον αἰῶνας εἰς τὴν διάδοσιν καὶ ἐπικράτησιν αὐτοῦ. Μεταξὺ τῶν παραγόντων αὐτῶν ἀσφαλῶς τὴν πρώτην θέσιν εἶχεν ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἡ ὁποία ἀπὸ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου εἶχε κατακτήσει τὴν Ἀσίαν, καὶ κατὰ δεύτερον λόγον ἡ ἐν τῷ ρωμαϊκῷ κράτει ἐπιτευχθεῖσα ἕνωσις πολλῶν εὐρωπαϊκῶν καὶ ἀσιατικῶν λαῶν, τὴν ὁποίαν ὅμως πάλιν ὁ Μ. Ἀλέξανδρος εἶχε προπαρασκευάσει. Ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα εἶχεν εἰσχωρήσει εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ ἐν μέρει εἰς τὴν Ἀφρικὴν καὶ πρὸ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, ἀλλ' εἰς μικρὰν μόνον ἀκτῖνα ἀπὸ τῆς παραλίας, καὶ δὴ ὅπου ὑπῆρχεν ὁ Ἕλλην ἄποικος καὶ διενεργεῖτο τὸ ἑλληνικὸν ἐμπόριον μὲ τοὺς ἰθαγενεῖς. Ἀπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου ὅμως καὶ ἰδίως ἐπὶ τῶν διαδόχων του ἡ ἑλληνικὴ ἀπέβη τὸ κοινὸν ὄργανον συνεννοήσεως ὅλων τῶν λαῶν τῆς αὐτοκρατορίας καὶ τῶν κρατῶν, ποὺ προῆλθον κατόπιν ἐξ αὐτῆς. Τινὲς μάλιστα, ὡς οἱ Ἑβραῖοι τῆς διασπορᾶς, εἶχον ἀπομάθει τὴν μητρικὴν καὶ ὡμίλουν τὴν ἑλληνικήν. Δι' αὐτὸ καὶ ἐπὶ τοῦ Πτολεμαίου Β' τοῦ Φιλαδέλφου παρέστη ἡ ἀνάγκη τῆς μεταφράσεως τῆς παλαιᾶς Διαθήκης ὑπὸ τῶν Ἑβδομήκοντα[2]. Εἰς αὐτὴν τὴν Παλαιστίνην ἡ ἑλληνικὴ

[1] Βλ. π.χ. Κ. Παπαρρηγοπούλου, Ἱστορία II, 118 κέ. (Καρολίδης). Birt, Alexander 242 κέ., Wilcken, Alexander 224-245. 253 κέ. Schachermeyr, ἔ. ἀ. 467-496. Bengtson, Griech. Geschichte 336 κέ. W. W. Tarn, ἔ.ἀ. I, 146 κέ.

[2] Ἡ ἐθνικὴ γλῶσσα τῶν Ἑβραίων εἶχεν ἤδη ἀπὸ μακροῦ ἐξαφανισθῆ ἀπὸ τὴν καθη-

γλῶσσα φαίνεται ὅτι ἦτο εὐρέως διαδεδομένη, καθὼς δύναταί τις νὰ συμπεράνῃ ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν ἑλληνικῶν ὀνομάτων, ποὺ ἀπαντοῦν εἰς τοὺς Ἑβραίους (Φίλιππος, Ἀντίπατρος, Μενέλαος, Ἰάσων, Ἀντίγονος, Φίλων, Ἀριστόβουλος, Ἡρώδης, κ.λ.π.), ἀκόμη καὶ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων τοῦ λαοῦ, καὶ ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ ἐρωτικὰ τραγούδια, τὰ ὁποῖα εὑρέθησαν εἰς ἐπιγραφὰς τῆς Ἰουδαίας[1]. Τὰ πρῶτα γραπτὰ μνημεῖα τοῦ χριστιανισμοῦ, τὰ Εὐαγγέλια, αἱ Ἐπιστολαὶ τοῦ Παύλου, τοῦ Πέτρου, τοῦ Ἰακώβου, τοῦ Ἰωάννου, κ.ἄ., ἐγράφησαν εἰς τὴν ἑλληνικήν, πρᾶγμα ποὺ σημαίνει ὅτι ἡ ἑλληνικὴ ἦτο γνωστὴ εἰς πολλοὺς ἀπὸ τοὺς μαθητὰς τοῦ Ἰησοῦ[2]. Αὐτὸς ὁ ἱδρυτὴς τῆς θρησκείας ἦτο γνώστης τῆς ἑλληνικῆς[3]. Ὁ δὲ Παῦλος ὄχι μόνον τὰς ἐπιστολάς του ἔγραφεν εἰς τὴν ἑλληνικήν, ἀλλὰ καὶ τὸ κήρυγμά του, φαίνεται, ἔκαμνε συνήθως εἰς αὐτήν[4]. Ἀκόμη εἰς αὐτὴν διεξήχθησαν αἱ συζητήσεις τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων καὶ εἰς αὐτὴν συνετάγη τὸ Σύμβολον τῆς πίστεως. Μόνον λοιπὸν μὲ ἓν διεθνὲς ὄργανον συνεννοήσεως, ὅπως ἦτο ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἠδύνατο ὁ Χριστιανισμὸς νὰ ἀποβῇ παγκόσμιος θρησκεία καὶ νὰ διαδοθῇ εἰς τὰ πέρατα τῆς αὐτοκρατορίας μεταξὺ ποικιλωνύμων λαῶν, ἄλλως θὰ παρέμενεν ἴσως μία αἵρεσις ἰουδαϊκή, ἀδύνατος νὰ διαδοθῇ διὰ τῶν ποικίλων διαλέκτων τῶν ἐγχωρίων λαῶν[5]. Ἐπὶ πλέον μόνον εἰς τὴν ἑλληνικήν, γλῶσσαν καλλιεργημένην, πλουσίαν καὶ εὔπλαστον, ἠδύναντο νὰ ἐκφρασθοῦν αἱ ὑψηλαὶ ἰδέαι καὶ αἱ λεπταὶ ἔννοιαι τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ὅταν δὲ ἀργότερον μὲ τὴν διάδοσίν του καὶ μεταξὺ τῶν μορφωμένων τάξεων τῆς αὐτοκρατορίας παρέστη ἀνάγκη νὰ ἀντιμε-

---

μερινὴν συναναστροφὴν καὶ μόνον εἰς τὴν συναγωγὴν ἐγίνετο χρῆσις αὐτῆς. Εἰς τὴν Ἰουδαίαν εἶχεν ἀντικατασταθῆ ὑπὸ τῆς ἀραμαϊκῆς, μιᾶς συγγενοῦς μὲ τὴν ἑβραϊκὴν διαλέκτου τῆς Συρίας. Βλ. Th. Mommsen, Das Weltreich der Cäsaren, Büchergilde Gutenberg 1955, 348.

[1] Crönnert, Rh. Mus. 64, 433 κέ.

[2] Οἱ πρῶτοι τῆς Ἐκκλησίας διάκονοι, ὁ Φίλιππος, ὁ Πρόχορος, ὁ Νικάνωρ, ὁ Τίμων, ὁ Παρμενᾶς, ὁ Νικόλαος καὶ ὁ πρωτομάρτυς Στέφανος, ἦσαν *«ἑλληνισταί»*, δηλ. ἐξελληνισμένοι Ἰουδαῖοι.

[3] Ὅτι ὁ Χριστὸς ὡμίλει τὴν ἑλληνικὴν δὲν μαρτυρεῖται ρητῶς, δυνάμεθα ὅμως νὰ συμπεράνωμεν τοῦτο ἐκ τῆς ἀπ' εὐθείας συζητήσεως αὐτοῦ μὲ τὸν Πιλᾶτον (Βλ. Ματθ. Εὐαγγ. 27, 11-15. Μαρκ. 15, 2-5. Λουκ. 23, 3-4. Ἰωανν. 18, 34-38), ἡ ὁποία δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ γίνῃ εἰς τὴν λατινικήν, τὴν ὁποίαν δὲν ὡμίλει ὁ Χριστός, οὔτε καὶ εἰς τὴν ἀραμαϊκήν, τὴν ὁποίαν, φαίνεται, δὲν ἐγνώριζεν ὁ Πιλᾶτος, καὶ ἀπὸ τὴν βραχεῖαν συζήτησιν, τὴν ὁποίαν εἶχεν ὁ Ἰησοῦς παρὰ τὰ μεθόρια τῆς Τύρου καὶ Σιδῶνος μὲ μίαν Ἑλληνίδα, Συροφοίνισσαν τὸ γένος (Μάρκ. Εὐαγγ. 7, 24-30), ἡ ὁποία ἀναμφιβόλως δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ συνεννοηθῇ εἰς τὴν γλῶσσαν τοῦ Χριστοῦ, τὴν ἀραμαϊκήν. Βλ. Birt, Alexander der Grosse u. das Weltgriechentum, Leipzig 1925, 496, σημ. 71.

[4] Τὸ κήρυγμα τοῦ Ἀποστόλου Παύλου ἀπηυθύνετο πρὸς τοὺς Ἰουδαίους κατ' ἀρχάς, πρὸ παντὸς ὅμως πρὸς τοὺς λαοὺς τοὺς ἐμφορουμένους ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος.

[5] A. Deismann, Licht vom Osten, Tübingen 1923, 50.

τωπισθοῦν αἱ ἐπιθέσεις τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων, τὴν ἑλληνικὴν διανόησιν καὶ φιλοσοφίαν πάλιν ἐπεστράτευσεν ὁ Χριστιανισμὸς ὑπὲρ αὐτοῦ. Ἀκριβῶς δὲ τότε τὴν πόλιν τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐπέλεξεν ὡς κέντρον τοῦ ἀγῶνος του· ἐκεῖ ἱδρύθησαν αἱ πρῶται χριστιανικαὶ Σχολαὶ (Κλήμης-Ὠριγένης) κατὰ τὸ πρότυπον τοῦ Μουσείου τῶν Πτολεμαίων.

Πλὴν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ διανοήσεως πολὺ συνετέλεσεν εἰς τὴν ταχυτέραν διάδοσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ ἡ ἑνότης τοῦ τότε πολιτισμένου κόσμου ἐν τῷ ρωμαϊκῷ κράτει. Ἡ ἑνότης δὲ αὕτη, ὅπως εἴπομεν, εἰς τὸν Ἀλέξανδρον πάλιν ὠφείλετο, διότι αὐτὸς πρῶτος ἔδωσεν εἰς τὸν κόσμον τὴν ἔννοιαν τοῦ ὠργανωμένου μεγάλου κράτους καὶ αὐτὸς ὑπῆρξεν πάντοτε τὸ πρότυπον δι' ὅλους τοὺς πρωτεργάτας τῆς δημιουργίας τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας.

Ἕνας ἄλλος παράγων, ὁ ὁποῖος ἔπαιξε σημαντικὸν ρόλον εἰς τὴν ταχυτέραν ἐξάπλωσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἦτο ἡ ἀπὸ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ἀρξαμένη ζωηρὰ ἐπικοινωνία τῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως καὶ ἡ συνεπείᾳ ταύτης ἀνάμιξις τῶν διαφόρων θρησκειῶν καὶ λατρειῶν. Πλῆθος ἀνατολικῶν θεοτήτων εἰσώρμησαν εἰς τὸν ἑλληνικὸν κόσμον καὶ συνανεμίγησαν μὲ τὰς ἐντοπίας ἢ ἐταυτίσθησαν μὲ αὐτάς. Ἐπακόλουθον τῆς ἀναμίξεως ταύτης ἦτο νὰ κλονισθῇ ἡ πίστις τῶν Ἑλλήνων πρὸς τοὺς ἰδικούς των θεούς. Ἐκ δὲ τῆς πάλης τῶν διαφόρων θρησκειῶν συνήθως ἐξήρχοντο ἐπικρατέστεραι αἱ ἀνατολικαί, ἰδίως ὅσαι (Μιθραϊσμός, Ἴσις καὶ Ὅσιρις) μὲ τὰς μυστηριακάς των διδασκαλίας ὑπέσχοντο μίαν παρήγορον μετὰ θάνατον ψυχικὴν ζωήν, τὴν ὁποίαν οἱ Ἕλληνες οὔτε εἰς τὴν θρησκείαν των εὕρισκον, ἀλλ' οὔτε καὶ εἰς τὴν φιλοσοφίαν, ἡ ὁποία ἦτο προσιτὴ εἰς μικρὸν κύκλον ἀνθρώπων. Οὕτω παρεσκευάζετο τὸ ἔδαφος διὰ τὸν Χριστιανισμόν, ὁ ὁποῖος ὄχι μόνον ἐθεωρεῖτο ὑπὸ τῶν πολλῶν ὡς μία τῶν ἀνατολικῶν θρησκειῶν, εἰς τὰς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος τότε εὕρισκε παρηγορίαν, ἀλλὰ καὶ ὑπερεῖχεν ὅλων τῶν ἄλλων ὡς πρὸς τὸ βάθος τοῦ περιεχομένου τῶν ἰδεῶν. Ἐπὶ πλέον ἡ ἰδέα περὶ τῆς ἑνότητος τῆς προνοίας ὡρίμαζεν ἤδη εἰς τοὺς Ἕλληνας, ὥστε ὁ Πλούταρχος εἰς τὸ περὶ «Ἴσιδος καὶ Ὀσίριδος» ἔργον του (§ 67, p. 377) νὰ διατυπώνῃ τολμηρὰς σκέψεις περὶ τῆς θεότητος: ὅτι δὲν ὑπάρχουν θεοὶ ἕτεροι παρ' ἑτέροις, οὐδὲ βάρβαροι καὶ Ἕλληνες, οὔτε νότιοι καὶ βόρειοι, ἀλλὰ τὰ πάντα ὑφ' ἑνὸς λόγου κοσμοῦνται καὶ μιᾶς προνοίας ἐπιτροπεύονται, ὀνομάζονται δὲ οὗτοι ἄλλως ὑπ' ἄλλων. Ἄνθρωποι, οἱ ὁποῖοι τοιαῦτα ἐπρέσβευον, δὲν εὑρίσκοντο μακρὰν τῶν ἰδεῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Ἐκεῖνο ὅμως, ποὺ ἀναδεικνύει τὸν Ἀλέξανδρον ἀληθῶς πρόδρομον τοῦ Χριστιανισμοῦ, εἶναι αἱ κοσμοπολιτικαὶ ἰδέαι αὐτοῦ, τὰς ὁποίας δὲν διεκήρυξεν ἁπλῶς, ὡς αἱ φιλοσοφικαὶ Σχολαί, ἀλλ' ἐπεζήτησεν νὰ τὰς

ἐπιβάλῃ εἰς τὴν αὐτοκρατορίαν του[1]. Ὁ Ἀλέξανδρος, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν κοινὴν ἀντίληψιν τῶν συγχρόνων του, οἱ ὁποῖοι διεχώριζον τοὺς ἀνθρώπους εἰς Ἕλληνας καὶ βαρβάρους, ὄχι μόνον δὲν κάμνει διάκρισιν μεταξὺ αὐτῶν, ἀλλ' ἀντιθέτως ἐξισώνει τοὺς κατακτηθέντας μὲ τοὺς Ἕλληνας καὶ Μακεδόνας καὶ καλεῖ αὐτοὺς εἰς τὴν συγκυβέρνησιν τῆς αὐτοκρατορίας. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι τὰς ἀντιλήψεις αὐτὰς δὲν ἠκολούθησαν οἱ διάδοχοί του, ἐν τούτοις αὗται ἔσχον τόσον ἰσχυρὰν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν μεταγενεστέρων, ὥστε μετὰ ἕνα αἰῶνα βραδύτερον ὁ μαθηματικὸς καὶ φιλόσοφος Ἐρατοσθένης νὰ κατακρίνῃ ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι διέκριναν ὅλον τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων εἰς Ἕλληνας καὶ βαρβάρους καὶ τοὺς πρώτους μὲν ἐθεώρουν ὡς φίλους, τοὺς ἄλλους δὲ ὡς ἐχθρούς, νὰ διατυπώνῃ δὲ τὴν γνώμην ὅτι μᾶλλον πρέπει νὰ διακρίνωμεν τοὺς ἀνθρώπους ἀναλόγως τῶν ἠθικῶν καὶ πνευματικῶν ἀξιῶν εἰς καλοὺς καὶ κακούς, διότι καὶ μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων ὑπάρχουν πολλοὶ κακοί, ὅπως μεταξὺ τῶν βαρβάρων πολλοὶ ἀγαθοὶ *(ἀστεῖοι)*, ὡς οἱ Ἰουδαῖοι καὶ οἱ Ἀριανοὶ (=Πέρσαι), οἱ Ρωμαῖοι καὶ οἱ Καρχηδόνιοι, οἱ ὁποῖοι θαυμαστῶς πολιτεύονται[2]. Ἐδῶ συνηντᾶτο ὁ Χριστιανισμὸς μὲ τὰς κοσμοπολιτικὰς ἰδέας τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ὁ Χριστιανισμὸς καταργῶν ὁριστικῶς τὰ διαχωρίζοντα τοὺς ἀνθρώπους φράγματα καὶ θεωρῶν αὐτοὺς ἴσους καὶ ἀδελφοὺς ἔναντι τοῦ Θεοῦ διεκήρυσσε διὰ τοῦ στόματος τοῦ Ἀποστόλου τῶν ἐθνῶν: «*οὐκ ἔνι Ἰουδαῖος, οὐδὲ Ἕλλην· οὐκ ἔνι δοῦλος, οὐδ' ἐλεύθερος· οὐκ ἔνι ἄρσεν καὶ θῆλυ· πάντες γὰρ ὑμεῖς εἷς ἐστὲ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ*»[3]. Ἐν τούτοις ὁ κοσμοπολιτισμὸς τοῦ Ἀλεξάνδρου δὲν ἐταυτίζετο ἀπολύτως μὲ τὸν χριστιανικόν. Ἐκεῖνος ἦτο ἓν πολιτικὸν μέτρον, τὸ ὁποῖον ἐπεβάλλετο ἀπὸ τὴν ἀνάγκην τῶν πραγμάτων καὶ σκοπὸν εἶχε τὴν ἀσφαλεστέραν ὀργάνωσιν καὶ διακυβέρνησιν τῆς αὐτοκρατορίας, οὗτος ἦτο μία κοινωνικὴ ἰδέα, ἡ ὁποία ἐξεπήγαζεν ἀπὸ τὴν βασικὴν ἀρχὴν τοῦ Χριστιανισμοῦ, καθ' ἣν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι τέκνα τοῦ Θεοῦ καὶ μεταξύ των ἀδελφοὶ καὶ ἀπεσκόπει εἰς τὴν ἁρμονικὴν συμβίωσιν τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας. Ὅπως βλέπομεν, εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ὁ Ἀλέξανδρος εὑρίσκετο πλησιέστερον πρὸς τὸν Χριστιανισμὸν παρὰ ὁ φιλόσοφος διδάσκαλός του, ὅστις ἐνέμενεν εἰς τὴν παλαιὰν ἀντίθεσιν Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων.

Πολλαὶ τῶν καινοτομιῶν τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου μετεβιβάσθησαν ἀμέσως ἢ ἐμμέσως εἰς τοὺς μεταγενεστέρους, κατάλοιπα δὲ αὐτῶν ἔφθασαν καὶ

---

[1] Βλ. P. Wendland, Die hellenistisch-römische Kultur in ihren Beziehungen zu Judentum u. Christentum, Tübingen 1912 (ἔκδ. 2-3) 35 κέ. Πρβ. G. Kittel, Religion u. Urchristentum 12 κέ. καὶ Daniel Rops, Geschichte des Gottesvolkes 335 κέ. Λ. Φιλιππίδου, Ἱστορία τῆς Καινῆς Διαθήκης, Ἀθῆναι 1958, 44 κέ.

[2] Ἐρατοσθ. παρὰ Στράβ. I, 4, 9.

[3] Παύλ. Ἐπιστ. πρὸς Γαλάτ. 3, 28.

εἰς τὸν χριστιανικὸν κόσμον. Οὕτως ἡ προσκύνησις, ἡ ὁποία διὰ τοῦ Διοκλητιανοῦ εἰσήχθη εἰς τὴν αὐλικὴν ἐθιμοτυπίαν τῆς Ρώμης καὶ δι' αὐτῆς εἰς τὸ Βυζάντιον καὶ τὰ ἄλλα μεσαιωνικὰ κράτη, διετηρήθη εἰς τὴν Καθολικὴν Ἐκκλησίαν μέχρι σήμερον[1]. Διὰ τὸν πιστὸν ὅμως καθολικὸν ἡ προσκύνησις τοῦ Πάπα εἶναι ἁπλῆ ἐκδήλωσις ὑπερτάτου σεβασμοῦ πρὸς τὸν ἐκπρόσωπον τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς καὶ οὐδεὶς ἔχει τὴν συναίσθησιν ὅτι διὰ τῆς πράξεως ταύτης θίγεται ἡ ἀξιοπρέπειά του ἢ ἐξαφανίζεται ἡ προσωπικότης του ἐνώπιον ἑνὸς συνανθρώπου του. Ἀντιθέτως ἡ προσκύνησις, ἡ ὁποία ἐπεφυλάσσετο εἰς μεσαιωνικὸν μονάρχην ἢ ἀξιωματοῦχον, ἦτο ἐκδήλωσις ταπεινῆς ὑποταγῆς καὶ δουλοπρεπείας.

Ἡ θεοποίησις, ἡ ὁποία ἐκληροδοτήθη ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου εἰς τοὺς διαδόχους του καὶ ὅλους τοὺς ἑλληνιστικοὺς βασιλεῖς πλὴν τῶν Μακεδόνων καὶ δι' αὐτῶν εἰς τοὺς Ρωμαίους αὐτοκράτορας μέχρι τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, διετηρήθη παρηλλαγμένη πως καὶ μεταξὺ τῶν χριστιανῶν βασιλέων. Καὶ δὲν ἀνεκηρύσσοντο μὲν οὗτοι ζῶντες ἢ μετὰ θάνατον ἀπ' εὐθείας θεοὶ ἢ divi et domini, ὡς οἱ Ρωμαῖοι αὐτοκράτορες, ἀλλ' ἐθεωροῦντο *θεῖοι, ἅγιοι, αἰώνιοι*, ἀντιπρόσωποι τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς, «*ἐλέῳ Θεοῦ βασιλεῖς*».

Ἀκόμη ἔννοιαί τινες, τὰς ὁποίας βλέπομεν εἰς τοὺς τίτλους τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν ἑλληνιστικῶν βασιλέων, ὡς «*σωτὴρ καὶ θεός*», «*ἀρχηγὸς καὶ σωτήρ*», «*κτίστης*», ἐμφανίζονται καὶ εἰς τὴν χριστιανικὴν Σωτηριολογίαν ἐνωρίτατα[2].

Δ. ΚΑΝΑΤΣΟΥΛΗΣ

---

[1] Εἰς τοὺς Ἑβραίους συναντῶμεν τὴν προσκύνησιν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς βασιλείας (ὁ Δαυὶδ παρίσταται εἰς τὸν Σαμουὴλ Β', 24, 30 ἀξιῶν τὴν προσκύνησιν ἐκ μέρους τῶν ὑπηκόων του), ἀλλὰ τοῦτο ἀποτελεῖ μακρυνὴν ἀνάμνησιν διὰ τοὺς χριστιανοὺς ἄνευ σημασίας. Ὁ καθολικισμὸς τὴν προσκύνησιν παρέλαβεν ἀναμφιβόλως ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους αὐτοκράτορας.

[2] Πράξ. Ἀποστ. 5, 31: *τοῦτον* (τὸν Ἰησοῦν) *ὁ Θεὸς ἀρχηγὸν καὶ σωτῆρα ὕψωσε τῇ δεξιᾷ αὐτοῦ*. Πέτρ. Ἐπιστ. Β', 1, 1: *τοῦ Θεοῦ ἡμῶν καὶ σωτῆρος Ἰησοῦ Χριστοῦ*.